

CARNEGIE

YAYINLARI

Orta Doğu'nun Doğusunda İşbirliği Tesis

Paul Salem

*Amerika Birleşik
Devletleri
kademeli olarak Orta
Doğu'nun
doğusundan çekilmeye
hazırlanırken bölge
devletleri
ortak gelecekleri ile ilgili
harekete geçmek
zorundadır.*

TESEV
Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı
Dış Politika Programı

CARNEGIE ENDOWMENT
FOR INTERNATIONAL PEACE

WASHINGTON DC • MOSCOW • BEIJING • BEIRUT • BRUSSELS

Carnegie Orta Doğu Merkezi
Sayı 24 ■ Haziran 2010

© 2010 Carnegie Endowment for International Peace. Her hakkı saklıdır.

Carnegie Vakfı kamu politikaları ile ilgili konularda kurumsal bir görüşe sahip değildir; bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazara aittir ve Vakfın, Vakıf çalışanlarının ya da yöneticilerinin görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

Bu yayının hiçbir kısmı Carnegie Vakfı'nın yazılı izni olmadan herhangi bir şekilde veya herhangi bir yolla çoğaltılamaz ya da iletilemez. Sorularınız için iletişim adresimiz:

Carnegie Endowment for International Peace
Publications Department
1779 Massachusetts Avenue, NW
Washington, DC 20036
Telefon: 2027600-483-
Faks: 2021840-483-
www.CarnegieEndowment.org

Bu yayına ücretsiz olarak www.CarnegieEndowment.org/pubs ve www.tesev.org.tr adreslerinden ulaşılabilir.

Carnegie Orta Doğu Merkezi

Carnegie Orta Doğu Merkezi, 2006 yılında Beyrut, Lübnan'da Carnegie Uluslararası Barış Vakfı (Carnegie Endowment for International Peace) tarafından kurulmuş bir kamu politikaları araştırma merkezidir. Orta Doğu Merkezi, Arap Orta Doğusu'nda siyasi ve ekonomik kalkınma ve reform alanlarındaki engeller üzerine yoğunlaşmaktadır. Merkez, ayrıca bölgede siyasi değişim sürecini daha sağlıklı bilgilendirmeyi ve bu süreci etkileyen karmaşık sorunların anlaşılmasına yardımcı olmayı hedeflemektedir. Merkez, bölgeden kıdemli araştırmacıların yanında Vaşington, Moskova ve Pekin'den Carnegie akademisyenlerini de dâhil ederek bölgedeki ülkelerin ve insanların karşılaştıkları kritik meseleler hakkında derinlikli ve politika odaklı bilimsel araştırmalarda bulunmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde bütün ülkelerdeki siyaset yapıcılar, siyasetçiler ve aktivistler, bölgeden gelen bilgi ve görüşleri içeren analiz ve önerilerle derinlemesine bilgi sahibi olmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda mevcut sorunların çözülmesine yardımcı olmaktadır.

Yazar Hakkında

Paul Salem Carnegie Orta Doğu Merkezi'nin direktörlüğünü yapmaktadır. Salem, 2006 yılında Carnegie'ye katılmadan önce Fares Vakfı'nın genel direktörlüğünü yapmıştır. Ayrıca 1989 – 1999 yılları arasında Lübnan'ın kamu politikaları alanında önde gelen sivil toplum kuruluşlarından olan Lübnan Politika Araştırmaları Merkezi'ni kurmuş ve direktörlüğünü yapmıştır. Düzenli olarak televizyon, radyo ve yazılı medyada Arap dünyası ile ilgili politik konularda yorumcu olarak yer almaktadır.

Yazar, Carnegie Orta Doğu Merkezi araştırma asistanlarından Michael Huijer ve Saria Francis'e ayrıca stajyerler Zina Azem ve Sinan Bolak'a bu yayının kaynak ve bilgi araştırması aşamalarındaki değerli katkıları için teşekkür eder.

Türkçe Çeviri Hakkında

Bu metin **TESEV** Dış Politika Programı'ndan Enis Erdem Aydın ve Gökçe Perçinoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Özet	03
Giriş	04
Savaş sonrası karışıklık	04
Küresel bir eğilim: Bölgesel işbirliğinde artış	06
Tarihi arkaplan	08
Bölgede ve alt-bölgede işbirliği girişimleri	09
Alt-bölge platformu oluşturma yolunda girişimler ..	12
Karşılıklı pozitif ve negatif bağımlılık ilişkileri	14
Ekonomik etkileşimin artması	15
Güvenlik temelinde karşılıklı bağımlılık	18
Alt-bölgede eğilimler	19
İstikrarın karşısındaki riskler	19
İç siyaset	21
Üç olası senaryo	22
İleriye doğru adım atmak	23
Dış aktörler	25

Özet

Uzun zamandır bölgeye hâkim olan düzen yıkılırken, Türkiye, İran ve Akdeniz'in doğusu ve Basra Körfezi'ndeki Arap devletleri hem yeni rekabet alanlarıyla karşı karşıya gelmekte hem de yeni işbirliği fırsatları yakalamaktadır. 2003 işgalini takiben Irak'ın yaşadığı bunalım, sahip olduğu "tampon devlet" işlevini yitirmesine yol açmıştır. Bu durum Türkiye, İran ve Arap devletleri arasındaki etkileşimi artırmış, anlaşmazlıkların yanı sıra yeni ortak çıkar alanlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Irak'tan planlanan şekilde çekilmesi Irak'a komşu ülkeleri bu çıkarları yönetme konusunda yeni yollar bulmaya sevk edecektir.

Yirminci yüzyılın büyük bölümü boyunca Türkiye ve İran, Arap dünyasına fazla ilgi göstermemiştir. Ancak İran'daki İslam devrimi ve Türkiye'de İslamcı partilerin yükselişi ile beraber bu durum değişmiştir. Yirminci yüzyılın genelinde Arap dünyası da bölgesel bir nüfuzla sahip olamamıştır. Arap dünyası, Mısır liderliği altında Arap milliyetçiliği ideali ile organize olmuş; ancak 1979'da Mısır'ın liderlik rolünü bırakması ve 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini takiben Arap dayanışması sekteye uğramıştır.

Son yıllarda Orta Doğu'nun doğusunda ekonomi, siyaset ve hatta güvenlik alanında ikili işbirlikleri artış göstermiştir. Ancak halen Suudi Arabistan, İran ve Türkiye gibi bölgenin ileri gelen devletleri söz konusu bölgenin geleceği üzerine birbirleriyle çelişen görüşlere sahiptirler. Ortak payda bulma konusunda çaba sarf etmelerine rağmen bu devletler iletişim ve işbirliği alanlarında etkili platformlar oluşturamamışlardır.

Her ne kadar İran'ın nükleer programının yarattığı kriz ortamında ilerleme zor olursa da, Orta Doğu'nun doğusundaki devletler uzun dönemde istikrar ve refah alanında ve bu alt-bölgede bir işbirliği platformu kurmak konusunda ortak çıkarlara sahiptirler. Karşılıklı olarak anlaşmaya varılmış güvenlik ilkelerine dayanan bu işbirliği platformu tehditleri bertaraf edecek, gerilimi azaltacak, ortak ekonomik çıkarlar yaratacak ve bölgede daha ılımlı bir siyaset ortamı yaratılmasına ön ayak olacaktır. Bu platform, Arap Birliği veya Türkiye ve İran'ın dâhil olduğu diğer işbirliği çerçevelerine alternatif olmayacak, onları tamamlayacaktır. ABD, bölge güvenliğini sonsuza dek asker yığarak gerçekleştiremeyeceğinin farkına varmaktadır. Dolayısıyla ABD ve uluslararası toplumun diğer üyelerinin çıkarları da bu işbirliği çerçevesinde yatmaktadır. Orta Doğu'nun doğusundaki devletler, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi riskleri ve siyasal ortamda doğabilecek gerilimleri azaltan ve ortak çıkarlar üzerine odaklanan karşılıklı iletişim ve işbirliği çerçeveleri geliştirmelidir. Geliştiremedikleri takdirde bölgede yaşanan gerilimler hem bölgesel hem de küresel güvenlik ve refaha tehdit oluşturmaya devam edeceklerdir.

Giriş

Irak'taki Saddam Hüseyin rejiminin 2003 yılında devrilmesi ve bunu takiben devlet gücünün çökmesi Orta Doğu'nun doğusundaki jeostratejik yapıyı değiştirmiştir. Yirminci yüzyılın büyük bölümü boyunca Irak, Arap dünyasının kuzeydoğu sınırını oluşturmuş, İran ve Türkiye'ye karşı bir tampon görevi yapmıştır. Irak devleti çöktüğünde ülke sahip olduğu "tampon devlet" işlevini kaybetmiş, mezhebi ve etnik bölünmeler ve zengin petrol kaynakları nedeniyle bölgesel ve uluslararası bir çatışma alanı haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın büyük bir kısmı boyunca İran ve Türkiye Batı'ya yönelmiştir. Son yıllarda ise her iki ülkenin de ilgisi güneye doğru Arap ve Müslüman ülkelere kaymıştır.

Bu gelişmeler, Türkiye, İran, Suriye, Irak, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinden oluşan ve "Orta Doğu'nun doğusu" olarak adlandırılabilir alt-bölgede yeni çıkar ağları, riskler ve etkileşimler meydana getirmiştir. Türkiye ve İran birbirleriyle sıkı ilişkiler geliştirmiş, birbirleriyle olduğu kadar çeşitli Arap ülkeleriyle de ilişkilerini sağlamlaştırmışlardır. Bazı Arap ülkeleri bu ilgiye karşılık vermiş, bazıları ise söz konusu iki ülkeyi kendilerinden uzak tutmayı yeğlemişlerdir. Ticaret ve enerji işbirliği bazı ülkeler arasında artmış; ancak başta İran ve Suudi Arabistan arasında olmak üzere gerilim ve dolaylı çatışmanın (proxy conflict) ön plana çıktığı ülkeler de olmuştur. Ticaret, siyasi bağlantılar ve güvenlik işbirliği gibi karşılıklı pozitif bağımlılık (positive interdependence) unsurları artmış; ancak aynı zamanda risk algısı ve dolaylı çatışma gibi karşılıklı negatif bağımlılık (negative interdependence) öğelerinde de bir artış meydana gelmiştir.

Artan karşılıklı bağımlılığa, yüksek enerji ve güvenlik çıkarlarına rağmen bu alt-bölge, düzen ve istikrardan yoksundur. Rekabet ve gerilimler yaşanmasına rağmen bölge devletler üstü bir ekonomik, siyasi ve güvenlik çerçevesine sahip olmaktan uzaktır. Bölgedeki devletler ve ABD başta olmak üzere dış aktörler bu alt-bölgede istikrarın artmasında çıkar sahibidirler. İran nükleer krizi göz önüne alındığında bugün bölgede kapsamlı bir alt-bölge işbirliği çerçevesinin kurulmasını beklemek pek olası değildir. Ancak sözü edilen şekilde bir çerçevenin oluşturulması bölgedeki siyasi düşünceleri etkileyecek uzun vadeli bir hedef olmalıdır.

Savaş sonrası karışıklık

Irak'ın 2003 yılında işgali ve sonrasında yaşananlar Orta Doğu'nun doğusundaki devletleri büyük ölçüde etkilemiştir. Savaş, İran'a uzun süredir düşmanlık besleyen Saddam Hüseyin rejimini ortadan kaldırmıştır. Rejimin ortadan kalkması Tahran tarafından Irak üzerindeki nüfuzunu artırma fırsatı olarak yorumlanmıştır. Ancak aynı zamanda bu durum ABD askerlerinin İran'ın güneyine ve Afganistan'daki savaş dolayısıyla doğu sınırlarına konuşlanmasını da beraberinde getirmiştir. Suudi Arabistan ve Körfez devletleri için Bağdat'taki rejim artık bir tehdit olmaktan

çıkılmıştır. Ancak Irak'ın güçsüzlüğü İran'ın elini kuvvetlendirmiş ve Irak'ta ve başka yerlerde Sünni hâkimiyetini tehdit eden Şii hareketlerin güç kazanmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Suriye, Irak'taki rejimin çökmesi ile ezeli bir rakipten kurtulmuş; ancak kendi sınırında konuşlanmış ABD askeri ve kendi güvenliğine bir tehdit oluşturabilecek mezhebi bölünmelerin artışı ile karşılaşmıştır. Türkiye ise ABD işgaline karşı durmuş ve Bağdat'taki otorite eksikliğinin Kuzey Irak'ta Kürt bağımsızlığına ve Türkiye'nin güneydoğusunda bölücü Kürt hareketinin canlanmasına sebep olacağından endişe etmiştir.

2003 işgalini takip eden ilk birkaç senede, bölge devletleri iki konuya odaklanmışlardır: Bunlardan ilki ABD'nin askeri ve siyasi hedefleri - özellikle Bush yönetiminin Suriye ve İran'a yönelik tehditleri, ikincisi ise dış güçleri müdahil olmaya zorlayan Irak'taki mezhep çatışmaları olmuştur. 2008 yılına gelindiğinde ise, Irak'ta çöküşün eşliğinden dönülmüş; ABD Suriye ve İran'da rejim değişikliği söyleminden vazgeçmiş; Irak'tan çekilme anlaşması imzalamış; çekilme yanlısı bir başkan seçmiş ve bölgeye karşı daha dostane bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır.

ABD, Orta Doğu'nun doğusundan kademeli olarak çekilmeye hazırlanırken bölge devletleri ortak gelecekleri ile ilgili harekete geçmek zorundadır. Ancak bu devletler bölgenin geleceği ve kendilerinin oynayabileceği roller konusunda ortak bir anlayıştan yoksundur.

İran, kendisinin liderliğini yaptığı, emperyalizme karşı kenetlenmiş bir bölge öngörmektedir. İran, ülkenin fiziki büyüklüğü, merkezi konumu, kaynakları, İslam temelinde yeniden yapılanması, dış güçlere karşı duruşu ve sahip olduğu teknolojinin bu liderlik öngörüsünü meşru kıldığını ifade etmektedir. Sahip olduğu petrol kaynakları ve Mekke ve Medine'nin koruyucusu olarak İslam dünyasındaki merkezi konumundan güç alan Suudi Arabistan ise bu özellikleriyle İran'ı dengelediği ve ABD'nin Körfez güvenliğini sağladığı bir bölge tercih etmektedir. Bunların yanında Türkiye, daha az ideolojik, güvenlik ve ekonomi alanındaki çıkarların bölgesel işbirliği çerçevesinde pragmatik olarak gözetildiği bir bölge tasavvur etmektedir.

Bush yönetimi, Irak'ta ABD etkisi altında istikrarı sağlamayı ve İran'ı çevreleyip tecrit etmeyi hedeflemiştir. İlk hedef için Irak'ta askeri birlik sayısı artırılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. İkinci hedef için de İran'a karşı tehdit ve yaptırım yoluna gidilmiş, Arap devletleri İran'a karşı konuşlandırılmış ve Türkiye-İran işbirliği engellenmeye çalışılmıştır. Bush yönetimi "Irak'a Komşu Ülkeler" platformuna katılmış ancak çatışma çözümü konusunda bu platformdan pek yararlanmamıştır. ABD, bu yönetim süresince İran ve Suriye'yi düşman olarak görmeye devam etmiş ve özerk bir alt-bölge platformunun kurulmasına soğuk bakmıştır.

Obama yönetimi, Irak'ta düzeni korumakla beraber bu ülkeden çekilmeyi ve ABD'nin İran siyasetini yumuşatmayı hedeflemektedir. İlk hedef doğrudan gerçekleştirilirken, ikinci hedef için 2009'da müzakere, 2010'da ise yaptırımlar vasıtasıyla sonuca gidilmeye çalışılmıştır. Obama yönetimi, Türkiye-İran işbirliği

konusunda hâlâ temkinlidir ve müttefik Arap devletlerinin İran'a karşı pozisyon almasını desteklemektedir. Obama yönetimi, bunun dışında Körfez'deki ABD askeri varlığını uzun bir dönem devam ettirmeyi planlamakta ve Arap müttefiklere olası bir İran saldırısı karşısında kullanılmak üzere füzesavarlar sağlamayı önermektedir.

ABD, Orta Doğu'nun doğusunda –özellikle İran ve komşuları arasında- bir çıkar çatışması görmekte ve bunu kendi stratejik çıkarlarının merkezine koymaktadır. 1979'dan beri süregelen ayrılıkları körükleme siyaseti hâlihazırda İran'ı nükleer programı konusunda baskı altında tutma araçlarından biridir. Ancak bu yöntemin dünyanın enerji kaynaklarının çoğunu barındıran bu hassas bölgedeki etkileri her zaman istenildiği gibi olmamaktadır. Bu etkiler arasında şunlar sayılabilir: 'İran tehdidi' algısının kuvvetlenmesi ve diğer bölge ülkelerinin nükleer güç geliştirme heveslerini tetiklemesi; son 30 yıl boyunca savaş ve işgal görmüş istikrarsız bir alt-bölgede tansiyonun yükselmesi ve bunun gerilimi azaltabilecek ve krizlere çözüm bulabilecek bir alt-bölge işbirliği mekanizmasının, güven artırıcı önlem ve kurumların ortaya çıkışının engellenmesidir. ABD, 30 yıl boyunca gerilimi ve riski artıran bir siyaset gütmüştür. Ancak Foreign Affairs dergisinde yayınlanan son makalelerden birinde James Lindsay ve Ray Takeyh'in da ortaya koyduğu gibi bölgede istikrarı teşvik etmek için "Vaşington, Orta Doğu'da barışçıl ve kendi kendini sürdürülebilir bir düzen kurma konusunda gayret içerisinde olacağını belirtmelidir".

Dünya bugün İran nükleer krizine odaklanmıştır. Bu kriz, diplomasi yoluyla çözülebilir, yüksek gerilim düzeyinde kalabilir veya bir savaşla sonuçlanabilir. Her nasıl çözüme ulaşırsa ulaşılsın, bu alt-bölge, ilişkileri düzenleyip yönetmeye yardımcı olan uzun soluklu bir platformdan yoksun oldukça kendine ve küresel enerji ve güvenlik çıkarlarına bir tehdit oluşturacaktır.

Küresel bir eğilim: Bölgesel işbirliğinde artış

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber ekonomi, siyaset ve güvenlik alanlarında bölgesel ve alt-bölgesel işbirliği artmıştır. Bu işbirliklerinden bazıları hukuki ve kurumsal platformlara dönüşerek resmileşmiş, bazıları da gayri resmi seviyede kalmıştır. Soğuk Savaş sırasında küçük devletler bir süper güçle ittifak kurarak güvenlik ve ekonomik istikrar yakalayabilmekteydiler. Soğuk Savaş bittiğinde bu devletler eski düzendeki küresel işlevlerini yitirmiş ve güvenliklerini gittikçe artan bir şekilde bölgesel işbirliği, ticaret ve güvenlik anlaşmaları ile sağlamaya başlamışlardır. Soğuk Savaş'ın kutuplaştırıcı dinamiğine karşı durmak için 118 üçüncü dünya ülkesinin oluşturduğu Bağlantısızlar Hareketi'ni buna örnek verebiliriz. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve ABD hâkimiyetinin kademeli olarak azalmasını takiben, güç dağılımı –özellikle ekonomi alanında- çok merkezli bir hal almıştır. Avrupa, Rusya ve Çin'in yükselen güç olmalarının yanı sıra Güneydoğu Asya, Afrika'nın güneyi ve Güney Amerika kendi ekonomik ağırlıklarına ve bölgesel ilişki ağlarına sahiptirler.

Soğuk Savaş boyunca İsrail, Türkiye, İran ve Arap devletleri yüksek gerilimli bir çatışma ortamının parçası olmuşlardır. Soğuk Savaş'ın sonu her ne kadar Arap-İsrail cephesinde bölgesel işbirliği olarak nitelendirilebilecek göreceli bir iyileşme meydana getirmişse de, Soğuk Savaş yıllarının bir tarafın kazancının öbür tarafın kaybı olduğu mantığı halen Orta Doğu'da bölgesel ilişkileri tanımlayan egemen anlayıştır. Soğuk Savaş ittifakları değişmiştir; ancak birçok Orta Doğu devleti o zamanın kurallarıyla oynamaya devam etmektedir. Bu devletler çatışma kültürünü beslemekte, bölge ve alt-bölge işbirliğini yeterince önemsememektedirler.

Ekonomi, bölgede ve alt-bölgede işbirliğini artırıcı bir rol oynamıştır. “Gayrisafi yurtiçi hâsılada (GSYİH) ticaretin artan payının yanında yatırım, insan hareketi ve artan iletişim olanakları vasıtasıyla hız kazanan küresel bütünleşme hem daha fazla ihracat olasılığı hem de daha fazla uluslararası rekabet anlamına gelmektedir.” Siyaset yapıcılar, karşılaştırmalı üstünlükleri korumak ve teşvik etmek için bölgesel ve alt-bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaya hazırdırlar. 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) kurulması ve 2008 yılında Doha ayağındaki açmaz bölgesel ekonomik işbirliğine yönelik eğilime hız kazandırmıştır.

Siyaset, güvenlik ve ekonomi alanlarındaki anlaşmaları içeren bölgesel platformlar dünya genelinde yaygınlaşmışlardır. Bazıları ara sıra yapılan toplantılardan öteye gitmeyen gevşek bir yapıyı benimseseler de bazıları daimi sekreterlikler, siyasi yapılar ve sektörel müesseseler oluşturarak kurumsallaşmışlardır. Günümüz dünyasında devletlerin bu şekilde çeşitli platformlara üye olduğunu söylemek mümkündür. Bu aynı zamanda artık günümüzde devlet çıkarlarının da karmaşıklaştığını göstermektedir. Bölgesel platformlar, küresel düzenin merkezden çevreye kayması sürecinin önemli bir parçası olmuşlardır.

Avrupa'da bölgeselcilik süreci 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) (European Coal and Steel Community - ECSC) ile ekonomik alanda başlamış; ancak zaman içinde siyasi bir süreç haline almıştır. 2000 yılına gelindiğinde Avrupa, ortak bir ekonomik pazar meydana getirmiş ve ortak bir para birimine sahip olmuştur. Bunların yanında ortak bir parlamentosu da olan Avrupa Birliği'nin artık bir dönem başkanı ve dışişleri bakanı da mevcuttur. Güney Amerika'da Mercosur Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında, And Topluluğu da Bolivya, Kolombiya, Ekvador ve Peru arasında ekonomik işbirliği oluşturan yapılarıdır. Güneybatı Asya Devletleri Birliği (ASEAN), Endonezya, Tayland, Singapur, Filipinler ve diğer altı bölge ülkesinde güvenlik, kalkınma ve ekonomik işbirliği alanında teşvik sağlamıştır. Afrika'daki alt-bölge örgütleri arasında Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (IGAD), Afrika Birliği Örgütü (OAU) sayılabilir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü 1992 yılında Türkiye, Yunanistan, Rusya, Romanya, Ukrayna ve diğer ülkeler tarafından bölgesel işbirliğini ve bütünleşmeyi artırmak amacıyla kurulmuştur. Örgütün şu anda 12 üyesi vardır. Benzeri güvenlik platformları, ekonomik birlik ve bölgesel anlaşmalardan dünya

genelinde düzinelerce olduğunu söylemek mümkündür.

Orta Doğu'nun doğusunda ise böyle bir alt-bölge işbirliği platformu henüz tesis edilememiştir. Siyaset ve ekonomi alanında karşılıklı paylaşım Türkiye ve Arap ülkeleri arasında, Türkiye ve İran arasında ve İran ile birkaç Arap ülkesi arasında artmıştır. Ancak aynı zamanda ihtilaflar devam etmiş, yer yer de artış göstermiştir. Kurulacak bir alt-bölge işbirliği platformu paylaşımları zenginleştirecek ve gerilimi azaltacak şekilde bu ilişkileri düzenleyebilecektir. Dünyadaki gelişmeler böylesi bir alt-bölge platformu için geç bile kalındığını göstermektedir. Kurulacak bu platform, Arap Birliği, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) (Gulf Cooperation Council – GCC) veya D-8 gibi örgütlere bir alternatif teşkil etmeyecek, ortak çıkarları ve ülkelerarası ilişkileri yönetmek için gerekli olan artı değeri sağlayacaktır.

Tarihi arkaplan

Arap-Türk-İran ilişkileri tarih boyunca inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Arap dünyasının doğusu 1916 - 1918 Arap İsyanı'na kadar 400 yıl kadar boyunca Türk egemenliğinde kalmıştır. Ancak Arap ve Türk nüfus, ekonomi, mal ve insan hareketi ve siyasi bağlantılar bağlamında aynı dünyayı, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü takiben Arap-Türk ilişkileri birkaç sebepten ötürü sekteye uğramıştır; bunlar: Suriye'nin kendi toprağı olarak gördüğü Hatay'ın 1939'da Türkiye'ye katılımı, Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri, NATO üyeliğı ve Batı müttefikliğı, Dicle ve Fırat Nehirleri'ni kontrolü ve Türkiye'nin sahip olduğı radikal laiklik anlayışıdır. Bu anlaşmazlıklar özellikle Türkiye ve Suriye arasında kendisini göstermiş ve birkaç sefer iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Suudi Arabistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir zaman parçası olmamış ve hatta birçok kez Osmanlı'ya karşı savaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını takiben yirminci yüzyılın büyük bölümü boyunca da Türkiye'nin radikal laiklik anlayışına karşı çıkmıştır.

Arap-Türk ilişkileri ancak yirminci yüzyılın sonunda iyileşme göstermiştir. Bu değişimi kısmen Türkiye'nin İslami kimliğı ile barışması ve Arap komşuları ile ilişki kurma isteğinin artması ile açıklamak mümkündür. Eş zamanlı olarak Arap tarafında da bir değişim yaşanmıştır. 90'ların sonunda Suriye, Türkiye ile olan çatışma siyasetini bir kenara bırakmış ve kendi güvenliğı, siyasi ve ekonomik çıkarları gereğince Ankara ile sıkı ilişkiler içerisinde olması gerektiğini fark etmiştir. Aynı şekilde Saddam Hüseyin rejimi sonrası kurulan Irak hükümeti ve özerk Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi hükümeti de Ankara ile ilişkilerin iyi tutulmasını önemsemiştir. Saddam Hüseyin rejiminin çöküşü ve İran'ın gücünün artmasını takiben Suudi Arabistan, İran'ı dengelemek için Türkiye'nin Arap dünyasında artan rolüne destek çıkmıştır.

Araplar ve İranlılar, 8. yüzyıldan beri -Abbasi dönemi de dâhil olmak üzere- aynı imparatorluğun parçası olmuş; ancak 13. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra farklı süreçlerden geçmişlerdir. Osmanlı Türkleri Irak'ı ve Arap dünyasının doğusunu hâkimiyetleri altına almış, İran'daki Safevi hanedanlığı ise ayrı bir İran devleti kurmuş; Arap ve Türk bölgelerindeki egemen Sünni anlayışa Şiiliği yayarak cevap vermiştir. 20. yüzyıl boyunca Arap-İran ilişkileri olumsuz seyretmiştir. İran Şahı, ABD ve İsrail ile yakın ilişkileri tercih etmiş ve kendisini "Körfez'in bekçisi" olarak addetmiştir. Şah aynı zamanda Şatt-ül Arap su yolu yüzünden Irak'la ihtilafa düşmüş, Birleşik Arap Emirlikleri ile de Tunb ve Ebu Musa adaları konusunda anlaşmazlık yaşamıştır. İran İslam Devrimi'ni takiben Ayetullah Humeyni Arap dünyasındaki meşrutiyet ve cumhuriyet rejimlerini İslam devrimi ile tehdit etmiş ve İran'ı istila eden Irak'a karşı Eylül 1980'de savaş ilan etmiştir. Bu savaşta Suriye İran'ı desteklemiş, ancak Arap devletlerinin çoğunluğu Irak'ın yanında yer almıştır. İranlıların Arap dünyası ile ilişkileri Ekber Haşemi Rafsancani ve Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlıkları döneminde iyileşmiştir. Ancak 2003'teki Irak Savaşı'nı takiben ilişkiler iki sebepten dolayı yeniden zedelenmiştir: Bunlardan ilki güçlü bir İran'ın Arap komşuları üzerinde hâkimiyet kuracağı endişesi, ikincisi de Irak Savaşı'nın Suudi Arabistan, Bahreyn ve diğer devletleri etkileyebilecek şekilde Sünni-Şii çatışmasını alevlendirmesidir.

İran'ın nükleer programı, nükleer bir İran'ın dengelenemeyeceği ve komşuları üzerinde hâkimiyet kurma potansiyelinin artacağını düşünen KİK ülkeleri için başlı başına bir endişe kaynağıdır. Araplar ve İranlılar coğrafi terimler konusunda bile anlaşmamaktadırlar. İranlılar kendi ülkelerini Arap Yarımadası'ndan ayıran su yoluna Pers Körfezi (Halic-i Fars) derken, Araplar bu su yoluna Arap Körfezi veya yalnızca Körfez demektedirler. Türk-İran ilişkileri ise daha tarafsız bir tarihe sahiptir. İki ülke, İslam'ın birbirine rakip iki mezhebine öncülük etseler de 16. yüzyıldan bu yana neredeyse hiç değişmemiş bir sınıra sahiptirler. 1930'lar ve 1960'larda Türkiye ve İran çeşitli pakt ve anlaşmalar imzalamışlardır. 1979'daki İran İslam Devrimi'ni takiben ilişkiler bir dönem gerilse de, güvenlik alanında işbirliği ve ticaret iki ülkeyi tekrar yakınlaştırmıştır.

Türkiye, İran ve Arap dünyasının doğusunun ortak tarihi çatışma ve gerilim içermekte ancak bu hiçbir şekilde geleceğe dönük güçlü ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir engel teşkil etmemektedir.

Bölgede ve alt-bölgede işbirliği girişimleri

Geçmiş yıllarda hem bölgede hem de alt-bölgede gerçekleştirilen girişimlerin farklı sonuçları olmuştur. 1932 yılında İran ile bir Dostluk Antlaşması imzalayan Türkiye, 1937 yılında da Tahran'da İran, Irak ve Afganistan ile birlikte güvenlik ve istikrar alanlarında işbirliğini arttırmayı amaçlayan bir saldırmazlık antlaşması olan Sadabad Paktı'nı imzalamıştır. Ancak, bu pakt taraf devletler arasında

önemli ilişkiler geliştirilmesine ön ayak olamamış ve zaten II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla işlevini tamamen yitirmiştir.

Irak dâhil olmak üzere Arap devletleri, savaşın bitmesinin ardından 1945 yılında bölgesel bir Arap platformu oluşturmak amacıyla Arap Devletleri Birliği'ni kurmuşlardır. 1948 yılında İsrail'in kurulması ve Mısır'da Nâsır'ın başa gelmesiyle Arap milliyetçiliği ve hatta Arap birliğini sağlama girişimleri egemen söylem haline gelmiştir. Arap milliyetçiliği dalgası, 1958 ve 1961 yılları arasında Mısır ve Suriye'nin birleşmesine ve Suriye ve Irak'ı kontrol eden Baas Partisi'nin yükselişine ön ayak olmuştur. Arap milliyetçi söylem Türkiye ve İran'a da düşmanca yaklaşmıştır.

Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin, Soğuk Savaş yıllarında Orta Doğu Antlaşma Teşkilâtı'nı (METO ya da daha çok bilinen adıyla Bağdat Paktı) kurmaya çalışmaları Arap dünyasında direnişle karşılaşmıştır. METO, 1955 yılında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Büyük Britanya (bu dönemde Büyük Britanya hâlâ Körfez'in başlıca deniz gücüne sahipti ve Mütareke Kıyısı denen bugün Birleşik Arap Emirlikleri ve Körfez'in Arap kıyısını içine alan bölgenin yönetimini elinde bulunduruyordu) tarafından bir savunma teşkilâtı olarak kurulmuştur. Kendisine Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) model alan bu teşkilât Sovyet etkisini sınırlandırmayı amaçlamaktaydı. METO, Nâsır, Arap milliyetçileri ve Arap dünyasındaki solcular tarafından emperyalist Batı'nın bir kurumu olması nedeniyle ciddi şekilde eleştirilmiştir. Sahip olduğu tek Arap üye olan Irak'ın 1959'da ayrılmasının ardından teşkilât Merkezi Antlaşma Teşkilâtı (CENTO) adını almıştır.

1945 yılında kurulan ve şu an 22 üyesi bulunan Arap Birliği ise Arap liderleri arasındaki çekişmeler ve CENTO'nun tek lideri olmaktan direnen Mısır'ın gücünün azalması nedeniyle etkin bir kurum olamamıştır. Ayrıca Arap ülkeleri arasında politik ve ekonomik alanların yanı sıra izlenen dış politikada da ortak bir zemin bulunmaması da bu kurumun etkisiz kalmasında pay sahibidir.

Arap ülkeleri, Arap Birliği dışında bölgesel örgütlenmelere ilgi göstermemişse de alt-bölgede Arap ülkeleri arasında bazı platformlar kurulmuştur. Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Umman 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'ni (KİK) kurmuşlardır. Bu Konsey siyaset, güvenlik ve ekonomik alanlarda işbirliğini geliştirme konusunda etkili olmuşsa da 1971 yılında Abu Dabi, Dubai, Şerce, Acman, Umm'ül-Kayveyn, Resü'l-Hayme ve Fuceyre adlı yedi emirliğin oluşturduğu federal bir devlet olan Birleşik Arap Emirlikleri'nin kurulmasıyla başarısı sınırlı kalmıştır. O dönemde bu emirlikler Mütareke Kıyısı adı ile Britanya kontrolü altında bulunmaktaydı.

Arap dünyasındaki diğer devletlerden Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Moritanya 1989 yılında alt-bölgede koordinasyon ve işbirliğini sağlamak amacıyla Arap Mağrip Birliği'ni kurmuşlardır. Bu kurum varlığını sürdürse de Cezayir ve Fas arasında Batı Sahra nedeniyle varolan gerilim ve Libya lideri Muammer Kaddafi ile Mağripli muadilleri arasındaki gerilim sebebiyle etkili bir kurum olamamıştır. Irak,

Mısır, Ürdün ve Yemen ise 1989 yılında Arap İşbirliği Konseyi'ni kurmuş; fakat Irak'ın Kuveyt'i Ağustos 1990'da işgal etmesinin ardından bu kurum çökmüştür. Mısır işgale şiddetle karşı çıkarken, Ürdün ve Yemen işgali desteklemiştir.

Birçok Arap devleti bölgesel platformlara Arap kimliği taşıyanlar dışında uzak durmayı tercih etmiş, fakat Soğuk Savaş döneminde ABD ya da Sovyetler Birliği ile güçlü ittifaklar kurmuşlardır. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından ABD'nin müttefiki olan Arap ülkeleri bu ülke ile güvenlik amaçlı bağlarını korumuş ve güçlendirmiştir. Bu bağlara özellikle ABD'nin KİK ülkelerinin güvenlik garantörlüğünü yapması sebebiyle Körfez'in Arap kıyısındaki ülkeler önem vermiştir.

Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgaliyle başlayan I.Körfez Savaşı Orta Doğu'nun doğusundaki düzenin bozulmasında ana etken olmuştur. Kuveyt'in işgali, uzun yıllar süren Irak-İran savaşının ardından patlak vermiş ve işgali binlerce ABD birliğinin bölgeye gelmesi izlemiştir. ABD, tıpkı 2003'te olduğu gibi, kendini düzeni sağlamak için doğrudan müdahale etmeye zorlu hissetmiştir.

I.Körfez Savaşı'nın hemen ardından KİK ülkeleri, Suriye ve Mısır birliklerinin KİK'in güvenliği için burada konuşlanmasını öngören bölgesel bir güvenlik işbirliği girişimi olan Şam Deklarasyonu'nu yayınlamışlardır. Her iki ülke birlikleri de ABD'nin öncülük ettiği koalisyon güçlerine Kuveyt'in bağımsızlığını kazanmasında yardım etmişlerdir. Fakat KİK devletleri deklarasyonu yürürlüğe koymaktan vazgeçmişlerdir. Mısır ve Suriye birlikleri ülkelerine dönmüş; KİK ise yeni bir güvenlik sistemi kurmuş ve ABD ve bazı Avrupa ülkeleri ile askeri üs ve yardım anlaşmaları imzalamıştır.

Ekim 1991'de, ABD birliklerinin I.Körfez Savaşı'nda galip gelmesinden sadece sekiz ay sonra, ABD'li diplomatlar Araplar ve İsraililer arasındaki gerginliği Madrid Barış Süreci ile ortadan kaldırmak üzere görevlendirilmiştir. Bu dönemde ABD, İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki barışı temel alan yeni bir bölgesel işbirliği modelini teşvik etmekteydi. Bu yeni yaklaşım güvenlik, ekonomi, su, çevre ve mülteciler konularında yapılacak işbirliği anlaşmaları ile şekillendirilmiştir.

Bu beş konu etrafında oluşturulan çalışma gruplarını içeren süreç, 1995 yılında İsrail Başbakanı İzak Rabin'in suikaste uğraması ve barış sürecinin bitmesinin ardından sekteye uğramıştır. Çalışma gruplarından oluşan bu platform bazı alanlarda dikkate değer ilerlemeler kaydetmiş ve faydalı dersler çıkarılmasını sağlamıştır. Fakat yine de Arap dünyasında kimi eleştirmenler tarafından İsrail'in ekonomi, ulaşım, iletişim, eğitim, yatırım ve teknoloji alanlarında Orta Doğu'nun merkezi olma gayreti ile ilişkilendirilerek eleştirilmiştir. (İsrail'in bu çabası zamanın İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres tarafından 1993 yılında yazılan The New Middle East adlı kitapta dile getirilmiştir.) Bağdat Paktı'nda olduğu gibi bölgesel işbirliği alanında Madrid deneyimi de İsrail'in bölge hâkimiyeti arzusu ile ilişkilendirilerek Arap kamuoyunun bir kısmı tarafından düşmanca bir girişim olarak görülmüştür. Bu kişilerin gözünde bu tür bir düzenlemenin fayda sağlaması olanaksızdır.

Bölgesel işbirliği alanındaki bir sonraki girişim Irak'ın 2003'te işgal edilmesinin hemen ardından ortaya çıkmıştır. İşgal ettiği Irak'ta kötüleşen durumu idare edebilmek için bölgesel işbirliğine ihtiyacı olduğunu anlayan ABD, Irak'a Komşu Ülkeler Konferansı'nı desteklemiştir. Bu oluşum, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ABD'nin yakın müttefiklerini, ayrıca İran ve Suriye gibi muhalifleri ve Türkiye gibi daha tarafsız ülkeleri içermektedir. Bu ülkelerin liderleri ve bakanları, çoğu zaman Mısır, ABD, diğer G8 ülkeleri ve Birleşmiş Milletlerin de katılımıyla düzenli görüşmeler yapmışlar; güvenlik, enerji ve mülteciler konularında çalışma grupları oluşturmuşlardır. Her ne kadar Irak bu mekanizmayı olumlu karşılamışsa da bölgedeki devletler bu sürecin yalnızca ABD'nin Irak'ta yarattığı kargaşayı düzeltmesi ve idare edebilmesi için gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Irak'a Komşu Ülkeler Konferansı alt-bölgede sürdürülebilir, geniş kapsamlı bir işbirliği ortamı yaratabilecek özerk bir mekanizma değildir.

Bölgede ve alt-bölgede yapılmış olan tüm bu girişimler gösteriyor ki ilgili devletler işbirliğine ihtiyaçları olduğunu farkında olmakla birlikte, bu çabaların dışarıdan dayatılmasına karşı çıkmakta ve oluşturulacak herhangi bir platformun bölgeden çıkmasını talep etmektedirler. Böyle bir platform ancak bölge devletleri bunu kendi güvenliklerini korumada tamamlayıcı ve ekonomik ve siyasi çıkarlarını destekleyici gördükleri zaman fayda sağlayabilir.

Alt-bölge platformu oluşturma yolunda girişimler

Resmi açıklamalar ve politikardan yola çıkarak Türkiye ve İran'ın da Irak, Suriye, Katar, Bahreyn ve Umman gibi alt-bölgede bir işbirliği örgütlenmesine yakın durduğu söylenebilir. Suudi Arabistan ve Mısır bu konuda daha çekimser kalmaktadır. Ancak işbirliği için daha istekli olan ülkeler arasında bile bunun nasıl bir işbirliği olacağı konusunda bir fikir birliği mevcut değildir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesiyle Türkiye; İran, Irak ve Arap dünyasının doğusu ile ilişkilerini geliştirme odaklı bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ile yakın ilişkilere sahip bir ülke olarak bölgesel platformların yararlarını tecrübe etmiş, ayrıca sadece AB müzakere sürecinin bir parçası olmasının bile sayısız faydasını görmüştür. Türkiye uzun süredir NATO üyesidir ve bu örgüte üye olmak ile bölgedeki çıkarlarını gözetmek arasında da bir çelişki görmemektedir. 1990 yılından itibaren Türkiye ihracata dayalı büyümesini sürdürebilmek için istikrar ve yakın pazarlara erişimin gerekli olduğunu fark etmiştir.

Türkiye; Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz bölgesinde siyaset ve güvenlik odaklı platformları desteklemek konusunda aktif bir politika izlemiştir. 1985 yılında Türkiye;

Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile birlikte Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) kurucu üyelerinden biri olmuştur. 1997 yılında ise sekiz Müslüman ülkeden oluşan bir ekonomik işbirliği grubu olan D-8'in kurucu üyelerinden biri olmuştur. Bu ülkeler: Türkiye, İran, Mısır, Pakistan, Bangladeş, Endonezya, Malezya ve Nijerya'dır. Türkiye, İran ve komşu Arap ülkeleri ile son derece dikkate değer siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmiş, bu ülkeler ile onlarca ticaret ve işbirliği anlaşması imzalamıştır. Her ne kadar şimdiye kadar belirgin bir teklif öne sürmemişse de Ankara, İran ve komşu Arap ülkeleri ile ilişkilerini şekillendirmeye ve geliştirmeye yardımcı olacak bir alt-bölge işbirliği platformunun oluşturulmasına sıcak bakacaktır.

İran, alt-bölgede bir işbirliği platformuna ihtiyaç olduğuna dikkat çekmiştir; fakat İran'ın bu konuya yaklaşımı gerek kullandığı üslup gerek içerik olarak Türkiye'den farklıdır. İran, Körfez kıyısındaki ülkelere oluşan, Türkiye'yi ve Amerika'nın her türlü müdahalesini dışarıda bırakacak bir işbirliği platformundan yanadır. Aralık 2007'de İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad Katar'ın Doha şehrinde düzenlenen KİK ülkeleri toplantısında yaptığı konuşmada bölgesel bir ticaret ve güvenlik paktı imzalamayı önermiştir. Hem BAE'nin hem de İran'ın üzerinde hak iddia ettiği üç Körfez adasının önerinin dışında bırakılmış olması nedeniyle ve İran'ın kendi egemenliğini güçlendirecek bir platform oluşturmaya çalıştığı düşünüldüğü için diğer ülkeler bu öneriyi çok olumlu karşılamamışlardır. İran ayrıca "yabancı nüfuzundan arındırılmış" bir bölge için de çağrı yapmaktadır. Fakat Körfez'deki Arap ülkeleri, ABD güçlerinin Körfez'den çekilmesi ile buradaki güç dengesinin fazlasıyla İran'ın lehine değişeceğinden endişe etmektedir.

Saddam Hüseyin rejimi sonrası Bağdat'ta iktidara gelen hükümetler, alt-bölgede daha fazla işbirliğinin gerekliliği konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Bu hükümetler, Irak'ın içine bölgesel ve bölge dışı güçlerin nüfuz ettiğinin ve yakın gelecekte Irak'ta istikrarın sağlanmasının yakın komşularla daha çok işbirliği, daha az çatışma yolu ile mümkün olduğunun farkındadırlar. Irak'taki liderler Şii, Sünni, Kürt ve hatta Türkmenlerden oluşmaktadır ve her birinin İran, Suudi Arabistan ve Türkiye'deki bölgesel merkezler ile bağları bulunmaktadır.

Suriye'nin Türkiye, İran ve Arap dünyasının işbirliği yapmasından sağlayacağı önemli çıkarlar vardır. İran, Suriye'nin İsrail ile Golan Tepeleri'ne tekrar sahip olma mücadelesinde önemli bir stratejik müttefikidir. Şam, Türkiye ile güçlü ilişkiler geliştirmekte ve artan ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda Suudi Arabistan ve KİK ülkeleri ile de ilişkilerini ileriye taşımaktadır.

Katar ve Umman, İran ile ilişkileri geliştirmek konusunda bir rahatsızlık duymamakta ve Körfez bölgesinde işbirliğini artırma çağrısı yapmaktadır.

Suudi Arabistan, doğudaki Arap ülkelerini, İran ve Türkiye'yi içine alan bölgesel platformlar yaratma fikrine çekinceli yaklaşmaktadır. Riyad, kalıcı bir alt-bölge platformunun yalnızca İran'ın Irak'taki ve Körfez'deki nüfuzunu arttırmaya yönelik

talebini meşrulaştıracağından korkmaktadır. Suudi Arabistan, Arap Birliği'ni desteklemeyi tercih etmekte ve Arap Birliği yoluyla Irak ve Körfez'in Arap kıyısının yalnızca Arapları ilgilendirdiği ve bu nedenle İslam Konferansı Örgütü'nün alanına girdiğini savunmaktadır. Bu kurum, Sünnilerin çoğunlukta olduğu Müslüman dünyanın temsil edildiği ve Suudi Arabistan'ın liderlik pozisyonuna sahip olduğu bir mekanizmadır. Ayrıca İran ve Suriye etkisi karşısında strateji geliştirmek üzere BAE, Ürdün ve Mısır ile Arap Dörtlüsü'nün oluşturulmasına yardımcı olmuştur.

Suudi Arabistan, Türkiye'ye karşı çok daha olumlu yaklaşmış ve İran'ın bu bölgedeki etkisini dengelemesine yardımcı olması için Türkiye'nin Akdeniz'in doğusundaki Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesini desteklemiştir. Ayrıca Türkiye, Mısır, Pakistan ve diğer ülke liderleri ile birlikte Suudi Arabistan'da siyaset ve güvenlik alanlarındaki gelişmelerin değerlendirildiği "Sünni Zirveleri"ne katılmıştır. Bu zirvelerin İran'a Müslüman dünyada mezhep olarak azınlık statüsünde olduğunu hatırlatma amacı da taşıdığı öne sürülebilir.

Aslında Türkiye, Arap-İran ilişkilerini iyileştirmekte anahtar bir role sahiptir. KİK ülkeleri, Tahran'ın herhangi bir Arap-İran işbirliğini hâkimiyeti altına alacağından korkmaktadır. Türkiye'yi de dâhil etmek üçlü bir alt-bölge platformu yarattığından KİK ülkelerinin korkularını aşmasına yardımcı olacaktır. Türkiye'yi dâhil etmek, gergin ve genellikle ideolojik olan KİK-İran ilişkilerine daha pragmatik bir boyut da kazandıracaktır.

Karşılıklı pozitif ve negatif bağımlılık ilişkileri

İran, Türkiye ve Arap dünyasının doğusu iç içe geçmiş karmaşık bir ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkileri ağı ile sarılmıştır. Bu ilişkilerin bir kısmı pozitif ve taraflara birtakım faydalar sağlamaktadır. Bazıları ise negatiftir ve gerilim ve dolaylı çatışma yaratan birer tehdit olarak algılanmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda sayısız ikili ilişkiler kurulmuş; fakat kapsamlı bir işbirliği platformu oluşturulamamıştır. Başta İran ve Suudi Arabistan arasında olmak üzere birçok ikili gerginlik de gündeme gelmiş ve iki taraf da sıcak çatışmadan kaçınmanın yollarını aramıştır.

İran, Türkiye ve bir bütün olarak ele alındığında Arap dünyasının doğusundaki ülkeler coğrafi büyüklük olarak birbirlerine yakındır. Her birinin 70 ila 80 milyon civarında nüfusu ve satın alma gücü paritesine (SAGP) göre 800 milyar \$ ila 1 trilyon \$ arasında değişen gayrisafi yurtiçi hâsılası vardır. İran ve Arap ülkelerinin büyük petrol ve doğalgaz kaynakları da mevcuttur. Türkiye ekonomisi ise üretim artışının yanısıra bölge ve Avrupa pazarlarına yaptığı ihracat ile büyük ölçekli ve sürdürülebilir bir büyüme yakalamıştır. Coğrafi büyüklükleri ve ekonomik ağırlıklarındaki bu uyum, aralarında oluşturulabilecek bölgesel bir platformun da tek bir ülke hâkimiyetine girmesini engelleyecektir.

Ekonomik etkileşimin artması

Türkiye, İran ve Arap dünyasının doğusu arasındaki ticaret son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. 33 milyar \$'lık ticaret hacmi ile Türkiye ve Arap dünyasının doğusundaki ülkeler arasındaki ticaret en dikkate değer olanlardan biridir. İran ve Arap dünyası arasındaki ticaret 20 milyar \$ civarında iken İran ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi de 10 milyar \$'dır. Türkiye ayrıca İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan ve KİK ile ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. İran'ın Irak, Kuveyt, Suriye, Bahreyn, Katar, Umman ve Türkiye ile arasında anlaşmalar vardır ve son ekonomik krizden en kötü etkilenmiş ülkelerden biri olan Dubai'de de yatırımları mevcuttur.

Genel olarak İran, Irak ve KİK gibi ekonomileri petrol rantına dayanan ülkeler, Türkiye ve Suriye gibi daha az rant ekonomisine sahip ülkelere göre bölgeye ve diğer ülkelere daha az bağımlıdır. Bunun sebebi bu ülkelerin bölgeden gelecek işgücüne, yatırıma ve ticarete daha az ihtiyaç duymalarıdır. Fakat enerjiyi nakletme zorunlulukları bu ülkelerin kısmi ekonomik bağımsızlıklarını etkisiz kılmaktadır. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının konumları ve enerji nakil hatları bölgedeki karşılıklı ilişkilerin dayanağını oluşturmaktadır. Petrol ihraç eden ülkeler olarak KİK, İran ve Irak'ın sayısız ortak çıkarı bulunmaktadır. Türkiye ve Suriye'nin de enerji nakil yolları üzerinde bulunan ülkeler olarak birbirine bağlı çıkarları vardır. Türkiye ve Suriye uzun vadede alt-bölgesel işbirliğinin artması için itici gücü sağlamalıdır.

İran ve Türkiye birbirine karşılıklı olarak bağımlıdır: İran'ın petrol ve doğalgazını Avrupa'ya ulaştırabilmesi için Türkiye'nin boru hatlarına, Türkiye'nin de ülke içi tüketim ve boru hatlarının kullanımından elde edeceği gelir için İran'ın enerjisine ihtiyacı vardır. Ayrıca Türkiye, Avrupa'nın gözünde Rusya'nın petrol ve doğalgazına alternatif bir kaynak sağlayarak da stratejik önemini artırmaktadır. İran, Körfez'deki Güney Pars doğalgazı sahasından Türkiye sınırına uzanan ve doğalgazı Avrupa pazarına nakletmeyi mümkün kılacak bir "Pers Boru Hattı" projesi üzerine çalışmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye İran ile birlikte Avrupa pazarının talebini karşılamaya yönelik bir diğer proje olan Nabucco'ya katılmanın yollarını da aramaktadır.

İran ve Körfez Arap ülkeleri birbirine bağımlıdır: Her ikisi de petrol ve doğalgazını küresel pazarlara ve Hindistan ve Çin'in hızla büyümekte olan ekonomilerine ulaştırabilmek için istikrarlı bir Körfez bölgesine ve Hürmüz Boğazı'nın açık olmasına ihtiyaç duymaktadır. Irak ve Suriye de birbirlerine bağımlıdır: Irak, Suriye'den Doğu Akdeniz'e uzanan bölgedeki boru hatları kapasitesinin artmasından fayda sağlayacaktır. Suriye de Avrupa ve küresel pazarlara enerji sağlayan enerji nakil sisteminin içinde olmaktan fayda sağlayacaktır. Enerji ihracatını olumsuz etkileyebilecek herhangi bir çatışma, bölgedeki tüm aktörlerin çıkarları için zararlıdır.

Enerji tesislerinin ve ulaşım imkân ve araçlarının güvenliği KİK ülkeleri, Irak ve

İran için öncelikli kaygılardan biridir. Fakat İran; İsrail ve ABD gibi daha uzaktaki düşmanlarının enerji tesislerini hedef alabileceğinden endişe etmekte, KİK ülkeleri de İran'a yapılacak bir saldırının kendi tesislerine yönelik bir intikam saldırısını tetikleyeceğinden korkmaktadır. El-Kaide ya da diğer radikal örgütlenmelerden gelebilecek sabotaj ve saldırı tehdidi halen mevcuttur. Bölgesel gerilimin tırmanmasını önlemek ve kaynakları tehdit eden radikal grupları bastırmak tüm petrol ihracatçılarının ortak çıkarlarına hizmet etmektedir.

Hem İran hem de Irak'ın en kısa sürede enerji kaynaklarını geliştirmek için dışarıdan gelecek mali desteğe ve uzmanlığa ihtiyaçları vardır. İran 30 yıldır süren uluslararası tecrit politikası ve yaptırımlardan oldukça olumsuz etkilenmiştir. Saddam Hüseyin rejimi süresince Irak'ın maruz kaldığı tecrit politikası ve bu rejimin ardından gelen istikrarsız dönem de Irak'ın petrol çıkarma, üretme, rafine etme ve nakletme kapasite ve araçlarını tahrip etmiştir.

Ulaşım açısından hem Türkiye hem de Suriye, Körfez'den gelen petrol ve doğalgazın karadan borularla Akdeniz ve Avrupa'ya ulaştırılmasında anahtar ülke rolünü oynamak istemektedir. Katılımcı bir enerji nakil hattının geliştirilmesi ve sağlamlaştırılması AKÇT'nin II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaptığı gibi bölgenin çıkarlarının birbirine bağlanmasını sağlayabilir. Ayrıca Türkiye ve komşu Arap ülkeleri ticaret, turizm ve Hac kapasitesini arttırmak için kara ve demiryolu bağlantılarını genişletmektedir. 2012'de Suriye ve Ürdün üzerinden Mekke ve İstanbul'u birbirine bağlayacak bir demiryolu projesi kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu proje ile yüz yıl önce I. Dünya Savaşı'nda İngiliz destekli Arap isyanı nedeniyle yıkılan ünlü Hicaz demiryolu yeniden canlandırılacak ve Türk-Arap bütünleşmesi yeniden sağlanacaktır. Türkiye ve İran da İstanbul'dan Tahran'a ve oradan da İslamabad'a giden demiryollarını iyileştirmektedir.

Yakın bir gelecekte petrol fiyatlarında düşüş beklenmemektedir. Bu durum, petrol ihraç eden ülkelere bir rahatlık sağlamakta, fakat aynı zamanda Körfez etrafındaki ülkelerin rant ekonomisine devam edecekleri ve demokratikleşme ve kurumsallaşma adına üzerlerinde fazla baskı hissetmeyecekleri anlamına da gelmektedir. Nakit zengini ülkeler değişim için ülke içinden ve uluslararası aktörlerden gelen baskılara daha rahat karşı koyabilmektedir. İran ve Suudi Arabistan bu nedenle katı ideolojik ve dini pozisyonlarını devam ettirebilecektir. Irak'ta petrol getirileri hükümetin destek satın almasını sağlayabilecek, dolayısıyla hükümet sistemi daha kurumsal ve katılımcı hale getirmek yerine gerçek sorunları ertelemek için fırsat elde edecektir.

Suudi Arabistan, İran ve Irak OPEC üyeleridir ve üretim ve fiyatlandırma konularında işbirliği yapmaktadırlar. Yakın zamanda Suudi Arabistan ve İran üretim ve fiyatlandırma konularında fikir ayrılığına düşmüşlerdir: İran fiyatların yükseltilmesini savunmaktadır. İran ve Katar ortak doğalgaz kaynaklarının tüketimi konusunda zaman zaman farklı düşünse de doğalgaz pazarlarında ortak çıkarları vardır.

Su da Orta Doğu'da petrol ve doğalgaz gibi değerli bir kaynaktır. Suriye ve Irak'ın, Dicle ve Fırat dışında kayda değer bir yerüstü su kaynağı yoktur; bu nedenle Irak ve Suriye tarımı için Türkiye'den gelen bu nehirlerin akışı büyük önem taşımaktadır. Kuveyt suyu tuzdan arındırma yöntemine bağımlılığını azaltmak için yakın zamanda İran ile stratejik bir su anlaşması imzalamıştır. İran bu işbirliğini diğer KİK ülkeleri ile de yapabilmeyi ummaktadır.

Türkiye'nin çeşitlilik arz eden ekonomisi bölgedeki diğer ülkelerden farklılık göstermektedir. Türkiye ihracata dayalı büyüme stratejisi izlemekte olduğundan Ankara, açık bölgesel bir pazara ihtiyacı olduğunun farkındadır. İran ve Arap ülkelerinin ekonomisi çoğunlukla petrol rantına dayanmakta, fakat Türkiye'nin böyle bir doğal kaynağı bulunmamaktadır. Ekonomik büyüme için yıllarca ithal ikameci modeli uygulayan Türkiye 1980'den sonra ihracata dayalı büyüme modeline geçmiştir. İhracata dayalı büyüme önemli sonuçları beraberinde getirmiş ve Türkiye'yi mevcut pazarları korumaya ve artırmaya mecbur bırakmıştır. Bu da Türkiye dış politikasını Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Karadeniz havzası, İran, Akdeniz'in doğusu ve KİK gibi komşu bölgelerde istikrarı temin etmeye ve bu bölgelerle iyi ilişkiler kurma yolları aramaya teşvik etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun "sıfır sorun" olarak adlandırdığı bu politikanın neticesi olarak Türkiye son yıllarda İran, Irak, KİK, Suriye ve Ürdün ile sayısız enerji, ticaret, yatırım ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalamıştır. Türkiye bir alt-bölge işbirliği platformunu kendi ekonomik çıkarlarını tamamlayan bir girişim olarak görecektir.

Petrol ihraç eden ülkelerin ekonomileri büyük ölçüde petrolden gelen gelire dayanmaktadır. Fakat bu ülkelerden büyük nüfusu olan İran, Suudi Arabistan ve Irak gibi ülkeler petrole dayalı büyümenin devletin gelirini artırdığının fakat yeterli sayıda istihdam yaratamadığının farkındadır. Petrol ihraç eden bu büyük ülkelerin yüksek işsizlik oranları ve büyük bir genç nüfusa sahip olmaları ekonomik çeşitliliklerini artırmaları için motivasyon kaynağıdır. KİK ülkeleri ve İran bir süredir bu durumun bilincindedir. Körfez'deki petrol ihraç eden ülkeler her ne kadar ekonomik çeşitliliğin gerekliliğinin farkına varmış ve bu yönde politikalar üretmeye çalışmışlarsa da yeterli çeşitliliği sağlayamamışlardır. Bölgesel istikrar ve bölge içi ticaret ve yatırımın artması bu ülkelere ekonomilerinde çeşitliliği artırmada ve gelecek yıllarda istihdam talebini karşılamalarında yardımcı olacaktır.

Suriye'nin petrol kaynakları azalmakta ve ülke Türkiye'nin ekonomik modelinden etkilenmektedir. Suriye, Türkiye ile vize uygulamasını kaldırmıştır; ayrıca KİK ve İran'dan gelecek yatırımları çekmek konusunda da isteklidir. Neredeyse tümüden karayla çevrili bir ülke olan Irak'ın da çıkarları açısından enerji kaynaklarının ihracatında birden çok nakil hattına sahip olabilmesi ve Arap, Türk ve İranlı komşularından gelecek yatırımlardan faydalanabilmesi için daha istikrarlı bir alt-bölge ortamı yaratılması gerekmektedir. Türkiye, Kuzey Irak'ta önemli yatırımlar yapmıştır. Irak'ın merkezi ve güneyinde yatırım yapmak için ise bu bölgedeki

durumun istikrar kazanmasını beklemektedir.

Körfez kıyıları boyunca ticaret gelişmiştir. İran ve Katar ortak bir doğalgaz sahasını paylaşmaktadır. Dubai, İran için bankacılığın, ticaretin ve yatırımın ana merkezi haline gelmiştir. Bahreyn ve Umman'ın da İran ile çok önemli ekonomik ilişkileri vardır. Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi her iki tarafın da ekonomik kazanımlarını artıracaktır.

Güvenlik temelinde karşılıklı bağımlılık

Ekonomi alanındaki karşılıklı pozitif bağımlılık, birçok tarafın olumsuz olarak nitelendirdiği siyaset ve güvenlik alanlarındaki karşılıklı bağımlılık nedeniyle zarar görmektedir. İran, Irak ile arasındaki yıkıcı savaşta Irak'ı destekleyen güneydeki Arap komşuları nedeniyle güvenliğinin tehdit altında olduğunu düşünmektedir. Ayrıca İran bu komşularından bazılarının ABD'yi kendisini tehdit etme, hatta ülkeye saldırma konularında cesaretlendirdiğine inanmaktadır.

Körfez'deki Arap devletleri kendi açılarından İran'ı güvenliklerine tehdit olarak algılamakta ve ABD'nin bölgeyi terk etmesi durumunda İran'ın kendilerini bölgede etkisiz bırakmasından korkmaktadırlar. Bu ülkeler, İran'ın Irak'ta fazla etki sahibi hale gelmesinden ve İran'ın desteğiyle Irak, Lübnan ve Yemen'de güçlenen Şii grupların Suudi Arabistan ve Bahreyn'deki Şii grupları isyan konusunda cesaretlendirebileceğinden endişe duymaktadırlar. 12. yüzyılda Fatımi İmparatorluğu'nun çöküşünden beri Arap dünyası Sünni hâkimiyetinin rahatça hüküm sürdüğü bir bölge olmuştur. İran'ın güçlenmesi ve Arap dünyasında Şiilerin güç kazanması, hâkim konumda olan Sünni Arap önde gelenlerinin güvenlik anlayışlarını derinden sarsmaktadır. Ayrıca İran'ın nükleer programı da Arapların duyduğu güvensizliği artırmaktadır.

Türkiye bölgesel güvenlik konusunda Kürt sorununu merkeze koymaktadır. Suriye'nin ayrılıkçı Kürtlere destek vermesi iki ülkeyi 1990'ların sonlarında savaşın eşiğine getirmişti. Bugün iki ülke arasındaki bu çatışma temelde çözülmüşse de Türkiye Kuzey Irak'taki Kürtlerin bağımsızlığını kazanmasından hâlâ endişe duymaktadır. Yine de Ankara şimdiye kadar Kürt hükümeti ile işbirliğine yönelik ilişkiler kurmuş ve bu bölgeye yatırım yapılmasını teşvik etmiştir. Ayrıca Türkiye ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi hükümeti silahlı PKK gruplarına karşı işbirliği yapmaktadır. Aslında bu sorunun Ankara, Tahran, Bağdat ve Şam'ı birbirine düşürmektense birleştirdiği söylenebilir. Türkiye İran'ın nükleer programı konusunda da bölgesel ve küresel endişeleri paylaşmaktadır. Bunun nedeni Türkiye'nin kendisini hedef olarak görmesi ya da tehdit altında hissetmesi değil, Türkiyeli yetkililerin böyle bir programın bölgeyi gereksiz bir silahlanma yarışına sokmasından ve dolayısıyla Türkiye ve bazı Arap ülkelerinin de kendilerini nükleer kapasitelerini geliştirmek konusunda baskı altında hissetmesinden endişe etmesidir.

Bu alt-bölgede sıkça görülen gerilimlere rağmen güvenlik alanında işbirliği modellerinin de ortaya çıktığı söylenebilir. Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile sınır güvenliği, terörle mücadele ve istihbarat işbirliği alanlarında imzaladığı güvenlik anlaşmaları vardır. Ayrıca Türkiye, KİK ülkeleri ile de güvenlik alanında işbirliği kurmanın yollarını aramaktadır. İran; Umman, Katar ve Kuveyt ile deniz güvenliği, kaçakçılık ve diğer suç ve güvenlik konularında anlaşmalar imzalamış olmasının yanı sıra Suudi Arabistan ile de güvenlik anlaşmaları imzalamaya çalışmaktadır. İran ve Suriye'nin arasında karşılıklı savunma paktı bulunmaktadır. Tüm bunlara rağmen yine de KİK ve İran arasındaki gerilim azalmadan devam etmektedir.

Her ne kadar güvenlik odaklı gerilimler çoğu zaman işbirliği için engel teşkil etmekteyse de aslında uzun vadede bu alanda işbirliği yapmak için temel neden olarak algılanmalıdırlar. Avrupa'daki bölgesel işbirliği platformları Avrupa'da yüzyıllar süren savaflara ve özellikle milyonların ölümüne sebep olan ve tüm kıtada yıkım yaratan iki dünya savaşına karşı tepki olarak kurulmuşlardır. 1951'de kurulan AKÇT'nin stratejik amaçlarından biri barışı sağlamaktır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK, şimdiki adıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı ya da AGİT) 1973'te Soğuk Savaş'ın güvenlik tehditlerine karşı kurulmuştur. Bugün Arap-İran coğrafyasındaki tehdit algısının fazla olması da Orta Doğu'nun doğusunda bir işbirliği ve karşılıklı müzakere platformu kurulması gerekliliğinin başlıca nedenidir.

Alt-bölgede eğilimler

İstikrarın karşısındaki riskler

Bu alt-bölgenin yakını geleceğine damga vuracak iki kriz söz konusudur: Bunlar İran'ın nükleer programı ve Irak'ın geleceğidir. Eğer İran nükleer programına uluslararası güven ve şeffaflıktan yoksun olarak devam ederse, bu durum en azından ABD'nin ve uluslararası toplumun koyduğu yaptırımların genişletilmesi ile sonuçlanacaktır. Ayrıca olası bir İsrail ve ABD askeri müdahalesi de masadadır. İran'ı daha fazla tecrit etmek, bölgedeki gerilimi artırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. İran, Irak'ta, Afganistan'da, Lübnan'da, Suriye'de ve Filistin'deki nüfuzunu kullanarak İsrail ve ABD'yi sıkıştırmayı deneyecektir. Ayrıca Yemen, Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın doğusunda rejimle kavgalı grupları destekleyecektir. İran'ın olası bir askeri müdahaleye beklenmedik bir tepki göstermesi imkân dâhilindedir. İran resmi kaynakları, ülkelere saldırılması halinde Hürmüz Boğazı'nı kapayıp, Körfez'de beklemekte olan askeri birliklerini etkin hale getireceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca İran'a yapılan bir saldırının bütün Körfez için birtakım sonuçlar doğuracağı konusunda uyarılmışlardır. İranlı resmi kaynaklar, ayrıca birkaç defa Bahreyn Krallığı üzerinde hak iddia etmişler ve Körfez emirlerinin halk ayaklanması ile devrilebileceklerini ima etmişlerdir.

Ancak bu olumsuz sonuçlar, İran'ın uluslararası kamuoyu ile bir şekilde anlaşmaya varması halinde bertaraf edilebilecektir. İran, muhtemelen uranyum zenginleştirme programına devam etmek isteyecektir; ancak aynı zamanda bu programın askeri amaçlar için kullanılmamasını garanti eden mekanizmaları kabul etme potansiyeline sahiptir. İran'ın nükleer programından fazla ödün vermesi beklenmemektedir; ancak İran uluslararası kamuoyu ile geniş çaplı bir anlaşma yapmayı düşünebilir. Bu anlaşmanın içereceği maddeler: ABD ve uluslararası toplumun koyduğu yaptırımların kalkması, ABD bankalarındaki dondurulmuş İran varlıklarının serbest bırakılması, İran'daki rejim karşıtı hareketler için ABD desteğinin kesilmesi, İran'ın bölgesel ve uluslararası topluma dâhil edilmesi ve bölgesel gücünün tasdik edilmesi, İran'a özellikle petrol ve doğalgaz alanlarında yatırımın teşviki, uyuşturucu ve insan kaçakçılığına karşı işbirliği, terörist gruplarla mücadele ve Afganistan, Irak ve Körfez'in güvenliği için destek sağlanmasıdır.

Ancak İran'ın da belli beklentileri karşılması gerekmektedir. Bunlar arasında, nükleer programı hakkında şeffaflık sağlaması, dış siyasetinde daha sorumluluk sahibi bir tavır benimsemesi, Irak, Lübnan, Filistin ve Yemen'deki devlet dışı güçlere sağladığı desteği azaltması, Irak ve Afganistan hükümetlerini desteklemesi, Yahudi Soykırımı'nı inkâr etmekten vazgeçmesi, İsrail karşıtı tavrını azaltması ve İsrail'e yönelik içinde Suriye'nin de bulunduğu Arap devletlerinin 'toprak karşılığında barış' tezini benimsemesi sayılabilir. İran ve uluslararası kamuoyunun bu konularda ilerleme göstermesi bölgede gerilimi azaltacak, bölge içi iletişimi kuvvetlendirecek ve bir alt-bölge platformu inşasını mümkün kılacaktır.

Bu bölgedeki ikinci güvenlik meselesi Irak'ın geleceğidir. Ülke, 2004 – 2007 yılları arasında yaşanan kargaşanın ardından 2008 - 2009 yılları içinde nispeten istikrar kazanmıştır. Bu ilerleme, büyük ölçüde ABD'nin Irak'ta askeri varlığını artırması ve askeri stratejisini değiştirmesiyle sağlanmıştır. Bu değişen strateji ile Sünni grup ve aşiretler, Sahva ve Irak'ın Oğulları hareketleri vasıtasıyla merkezi hükümetin yanına çekilmişlerdir. Asker sayısındaki artış ve bu artışa eşlik eden siyasetin üç sebebi vardır: Bunlardan ilki toplumdaki farklı gruplar arasında uzlaşmayı sağlamak için Iraklı liderlere vakit kazandırmak, ikincisi Kerkük'ün yönetimi ve petrol gelirlerinin dağılımı gibi çetrefilli sorunlara çözüm bulmak, üçüncüsü ise Irak ulusal ordusunu ve polis gücünü oluşturmaktır. Petrol ve güvenlik güçlerinin yapılandırılması konularında ilerleme söz konusu olduysa da ülke içindeki farklı gruplar arasındaki ilişkiler istikrarsız, Kerkük ise patlamaya hazır saatli bir bomba gibidir.

ABD askerlerinin kademeli olarak geri çekilmesini takiben Irak'ın bütünlüğünü koruyabileceği konusunda endişeler vardır. Devlet gücü, ülke içindeki gerilim karşısında yetersiz kalabilir ve Irak iç savaş ve parçalanmanın eşğine gelebilir. Irak'ta herhangi bir bölünme bölgesel güçleri ülkeye çekecektir. İran, Şii grupları destekleyecek, Suudi Arabistan, diğer Arap ve KİK ülkeleri ise Sünni grupların yanında yer alacaklardır. Böylesi bir senaryoda Türkiye de Kuzey Irak'ta bağımsız bir

Kürt devletinin kurulmasını engellemek için harekete geçmek zorunda kalabilir.

Bu gelişmeler Lübnan, Yemen, Bahreyn veya Suudi Arabistan'ın doğusunda Sünni-Şii çatışması yaratabilecek düzeye gelebilir. Ayrıca Türkiye, İran ve Suriye'deki ayrılıkçı Kürt hareketleri güç kazanabilir. Eğer Irak istikrarı sağlayıp ekonomisini büyütebilir ise bütünlüğünü de koruyacak, bu da bölgedeki istikrarı sağlamaya ve alt-bölge işbirliğini kurulmasına yardımcı olacaktır.

İç siyaset

Bu alt-bölgedeki devletlerin iç siyasetleri bölge için alternatif senaryolar üretmede önemlidir. Türkiye bölgede istikrarlı bir demokrasiye sahip tek ülkedir. İran, Suriye, Suudi Arabistan ve Irak'ta iç siyaset keskin ve kestirilemeyen değişimlere ve güç mücadelelerine sahne olmaktadır. Türkiye ise bölgesel istikrar ve işbirliğini yirmi yıldır dış politikasının merkezine almıştır ve bu siyasetini devam ettirmeye kararlı gözükmektedir.

İran'da siyasi liderler 2009 cumhurbaşkanlığı seçiminden itibaren kendi aralarında bölünmüş, İran halkının büyük bir kısmı da rejime yabancılaşmıştır. Bu gerilimin kolay bir şekilde sonlanmayacağını söylemek mümkündür. Ayrıca bu durum Ahmedinejad ve İran Devrim Rehberi (Veli-i Fakih) Ayetullah Ali Hamaney'in dış politikada daha sert bir tutum takınmasına sebep olmuştur. Gerilim sürdüğü sürece bu tutumun değişmesini beklemek pek mümkün olmayacaktır. Ancak Hamaney muhafazakârlar ve reform taraftarları arasında bir koalisyon kurabilirse bu tutumda bir yumuşama meydana gelebilir. İran'ın dünyayla daha ılımlı bir ilişki kurabilmesi uluslararası ve bölgesel meselelerde ilerleme imkânı yaratması açısından önemlidir. Irak'taki mezhebi ve cemaatçi siyasi yapılanma bölgesel gerilimi artırmaktadır. Eğer Irak'taki siyasi durum Kürtler ve Araplar veya Sünniler ve Şiiler olmak üzere farklı gruplar arasında çatışmaya dönerse, bu durumun bölge için sonuçları olumsuz olacaktır.

Suudi Arabistan'da Kral Abdullah iktidarı sürmektedir; ancak halefinin kim olacağı konusunda belirsizlik hâkimdir. Ülkenin güneyindeki muhalif Zeydi ve Şii grupları Riyad'ın iç sorunları arasında başı çekmektedir. Suudi hükümeti bu hareketlerle İran arasında bir bağlantı olduğundan şüphelenmektedir. Kral Abdullah, Irak Başbakanı Nuri El-Maliki ile ilişki kurmayı reddetmiş ve henüz Bağdat'ta bir elçilik açılmasına izin vermemiştir. Kral Abdullah, Ahmedinejad ve İranlı diğer resmi görevlilerle çeşitli defalar buluşmuş ancak sıcak ilişkiler kurulamamıştır. Görünen odur ki, Riyad daha henüz ne Şii çoğunluğun yönettiği bir Irak'ı ne de güçlenmiş ve bölgede aktif olan bir İran'ı hazmedebilmiştir. Gerçekleşen bu değişimlerle beraber Suudi devleti, Mekke ve Medine'nin koruyuculuğu ve Vehhabilik bağlantısını vurgulayarak İslam dünyasının liderliği iddiasını ön plana çıkaracaktır. Bu iki vurgu da aynı şekilde İslam dünyasına liderlik etmek isteyen ve Vehhabilik'e mesafeli

yaklaşan İran'ı huzursuz edecektir.

Suriye'de Beşşar Esad rejimi 2005 - 2006 yılları arasında çökme tehlikesi atlatmışsa da yakın gelecek için istikrar vaat etmektedir. Beşşar Esad yönetimi Sünni çoğunluk karşısında bir azınlık rejimi olmanın tehlikelerinden haberdardır ve bu yüzden bölgesel ve uluslararası işbirliği ile rejimin güvenliğini sağlamak istemektedir. Suriye, Lübnan'dan çekilmiş, bu ülkeyle diplomatik ilişki kurmuş, Fransa ve Avrupa ile ilişkileri iyileştirmiş, İsrail'le dolaylı yoldan barış görüşmelerinde bulunmuş, Türkiye ile ilişkileri sağlamlaştırmış ve Suudi Arabistan ve KİK ülkeleriyle ilişkileri düzeltmiştir. Türkiye gibi Suriye de ekonomik kaynak olarak petrol kaynaklarına güvenememektedir. İki ülke de bölgesel kaynak ve pazarların açılması ve bütünleşme konularında ekonomik anlamda stratejik bir çıkar görmektedir. Ayrıca bölgesel ve küresel aktörler nezdinde değer kazanmak için bölgesel petrol ve doğalgaz hatlarında rol almak amacındadır. Enerji hatları geçişinde Suriye'nin tercih edilmesi Essad rejiminin uzun dönem ayakta kalabilmesini sağlayabilecektir.

Üç olası senaryo

Geleceğe bakıldığında Orta Doğu'nun doğusu için üç olası senaryonun olduğu görülmektedir. İlk ve en olası senaryo statükonun devam etmesidir: Bölge devletleri arasında anlaşmazlıklar devam edecek ve bu anlaşmazlıklarla yalnızca krizler patlak verdiğinde baş edilmeye çalışılacaktır. Alt-bölgede ortak çıkarlardan veya bir alt-bölge danışma ve işbirliği platformundan bahsedilmeyecektir. Bu durum, Körfez'de ve Orta Doğu'nun doğusunda uzun süreli istikrarsızlığa davetiye çıkaracaktır. İran, nükleer programı haricinde de karışıklığa sebep olmaktadır. İran'ın nükleer programı üzerindeki anlaşmazlık ve bazı önemli aktörlerin hâlâ bir alt-bölge platformunun sağlayacağı katkıyı görmemesi dikkate alındığında en olası senaryo bu gibi gözükmemektedir. Suudi Arabistan, Arap dünyasının doğusunu kapsayan herhangi bir platformda İran'ın alacağı bir role karşı çıkmaktadır. İran, ABD'nin askeri varlığa sahip olduğu bir bölgesel platformda yer almak istememektedir. ABD ise nükleer kriz aşılsa bile İran'ı herhangi bir alt-bölge platformuna dâhil etmeyi düşünmemektedir.

İkinci senaryo olan ani güvenlik kaybı olasılığı az olmakla beraber güncelliğini korumaktadır. Bu senaryo, İran nükleer krizinde aşama kaydedilmemesi halinde İran'a gerçekleştirilecek olan bir İsrail veya ABD askeri müdahalesine işaret etmektedir. İran'ın bu müdahaleye tepkisini kestirmek güç olacaktır – bu algılama da İran resmi otoritelerinin işine gelmektedir. Böylesi bir müdahale İran'ı etkisiz hale getirmek bir yana dursun statüko taraftarı muhafazakarların elini güçlendirecektir. Olası bir müdahale Körfez ve Arap dünyasının doğusunu istikrarsızlığa sevk edecek şekilde askeri harekât veya gizli servis operasyonlarını beraberinde getirebilecek, petrol akışını engelleyebilecek, Irak'ta rejimin çöküşüne neden olabilecek ve/

veya Akdeniz'in doğusunda ve Arap Yarımadası'nda Sünni-Şii çatışmasını körükleyebilecek potansiyele de sahiptir. Bu en kötü senaryo, İran'ın nükleer silah üretimi veya temini çabasını hızlandıracak, İsrail ve ABD ile arasındaki gerilimi artıracak, Türkiye ve diğer bazı Arap devletlerini kendi nükleer silahlarını temin etme veya topraklarında barındırma yönünde harekete geçirecektir.

Üçüncü senaryo olan alt-bölge işbirliğine doğru ilerleme, gerçekleşme olasılığı en az fakat gelecek için en iyi senaryoyu teşkil etmektedir. Bu senaryo ancak İran nükleer krizinin aşılması yönünde bir gelişme yaşandığı takdirde gerçekleşecektir. Bu işbirliği, bölge devletlerinin güvenlik ve ekonomi alanındaki ortak çıkarlara yatırım yapmaya istekli olması ile ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda İran'ın, paranoyalardan beslenen direnişçiliğinden vazgeçip sorumlu işbirliğine adım atması, Suudi Arabistan'ın, inkârı bir kenara bırakıp Irak ve İran'la yapıcı bir diyalog kurması ve Irak'ın, siyasi ve ekonomik istikrarın temelini atması gerekmektedir. Türkiye ve Suriye'nin de bir alt-bölge işbirliği platformu için çalışmaya hazır olmaları önemlidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin de bölgesel düzensizlik, çoklu çatışma ve birçok bölgede askeri yığılmadan oluşan bölgedeki statükonun, kendi çıkarı olan Körfez petrolünün güvenli ve serbest akışına zarar verdiği yönünde ikna olması gerekmektedir.

İleriye doğru adım atmak

Türkiye, İran, Irak, Suriye ve KİK ülkeleri arasında Orta Doğu'nun doğusunda bir alt-bölge platformu kurmak kendi içinde önemli bir amaç olacağı gibi böyle bir girişim Mağrip ülkeleri, Mısır ve İsrail'i de içine alan kapsamlı bir Orta Doğu bölgesel işbirliği platformu oluşturmak adına da bir ilk basamak görevi görecektir. Libya'da Mart 2010'da düzenlenen Arap Zirvesi toplantısında Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa, Arap Birliği içerisinde Arap ülkelerinin komşularını, özellikle Türkiye ve İran'ı, içine alan bir forum oluşturulmasını teklif etmiştir. Eylül 2008'de Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Halid bin Ahmed El-Halife Arap ülkeleri, İran, Türkiye ve İsrail'den oluşan bölgesel bir örgütün kurulması çağrısında bulunmuştur. Eski Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer da Avrupa'nın AKÇT'den AB'ye evrilmesinden ders alabilecek Arap ülkeleri ve komşularını bir araya getirecek yeni bir Orta Doğu düzeni için çağrıda bulunmuştur. Madrid Güvenlik Çalışma Grubu da OGİK (Orta Doğu Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) (Conference on Security Cooperation in the Middle East – CSCME) olarak adlandırılacak yeni bir bölgesel güvenlik platformu kurulmasını tartışmıştır.

İran'ın nükleer programı etrafındaki fikir ayrılıkları alt-bölgede bir platform oluşturmak konusunda gelişme sağlamayı zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan çözümlenememiş sorunlara rağmen sözü edilen şekilde bir platform oluşturmak için adım atmak mümkün ve gereklidir. Helsinki Zirvesi ve AGİT de Soğuk Savaş döneminde bir güvensizlik ve karşılıklı tehdit ortamında güven inşa etmek ve işbirliği

yapmak amaçlarıyla başlatılmıştır. Bugün Orta Doğu'nun doğusunda gerilimin artmakta olduğu doğrudur; fakat tam da bu nedenle bölgedeki liderler aralarındaki iletişim ve etkileşim artmalıdır. Bu iletişimin artması müzakere edilmiş bir çözüm için orta yolun bulunmasına yardımcı olabilecek, karşılıklı meydan okumanın tırmanması durumunda olası çatışmaları sınırlayabilecek veya bir askeri müdahale olursa düzen dağılmadan bölgesel güven ve işbirliğini tekrar inşa edebilecektir.

Tabii ki İran'ın nükleer programı üzerinde anlaşılması bir çözüm bulmak bölgesel güven inşası ve işbirliği için itici güç olacaktır. Fakat İran'ın İsrail ve Batı ile silahlı mücadeleye girmesinden ya da nükleer silah geliştirmesinden bağımsız olarak da bu alt-bölgedeki devletler birbirlerinin komşusudur ve ilişkilerinin geleceği üzerine beraberce çalışmalıdır.

Bu alt-bölgede bir işbirliği çerçevesi oluşturmak için ilk adım amaç odaklı ve yinelenen alt-bölge konferansları gibi düzenli iletişim ve danışmanlık sağlayacak bir platform oluşturmaktır. Bu strateji, Avrupa'da ve ortaya çıkmakta olan diğer bölgesel platformlarda işe yaramıştır. Konferans, iletişim ve ortak çıkarların tespiti için ve ayrıca fikir ayrılığı yaşanan alanlarda tarafların görüşlerini paylaşmaları için bir alan yaratacaktır. Eğer başlangıç aşamasında bir gelişme sağlanabilirse katılımcılar daha sonra bir ilkeler bildirisi taslağı kaleme alabileceklerdir. Diğerlerinin tecrübelerinden faydalanarak böyle bir bildirinin aşağıda belirtilen noktalara benzer yükümlülükler içerebileceği söylenebilir:

- Anlaşmayı imzalayan devletlerin bağımsızlığına ve güvenliğine saygı duyulacak;
- Tehdit ya da güç kullanımından uzak durulacak;
- Devletlerin iç işlerine müdahale edilmeyecek;
- Devletlerin toprak bütünlüğüne ve sınırlarının dokunulmazlığına saygı duyulacak;
- Sorunlar barışçıl yollarla çözülecek;
- Nükleer silahların olmadığı bir alt-bölgeye bağlı kalınacak;
- İlişkilerde şiddetin ve askeri söylemin azalması için çalışılacak;
- Düzenli danışma ve müzakere yöntemine bağlı kalınacak;
- Çatışma yönetiminden çatışma önlemeye ve barış inşa etmeye önem verilecek;
- Alt-bölgede istikrar ve güvenliğe bağlı kalınacak;
- Güven inşa etme yöntemleri ve güvenlik işbirliği için pilot girişimler geliştirilecek;
- Kültürel, dini ve etnik çeşitlilik kabul edilecek;
- Sosyal ve kültürel aktarım ve bağlar üzerinde çalışılacak;

- Ekonomik ilişkiler, ticaret, yatırım ve ortak projeler teşvik edilecek;
- Sürdürülebilir insani kalkınma ihtiyaçlarına ve amaçlarına öncelik verilecek;
- Daha kalıcı ve kurumsal bir işbirliği platformu oluşturmanın yolları aranacaktır.

Böyle bir girişim ayrıca çalışma grupları oluşturulması noktasına da ilerleyebilir. Bu gruplar güvenlik, yatırım ve ticaret, ulaşım ve iş gücü, enerji, insani kalkınma ve kültür alışverişi konularında olabilir.

Türkiye bu gibi girişimleri Kafkasya ve Karadeniz bölgeleri için önermiştir. Benzer bir girişim ayrıca İsrail ve Arap ülkeleri tarafından ortaya konmuş, bu süreç ülkeleri Madrid Konferansı ve sonrasına götürmüştür.

Böyle bir konferansın ilki KİK üyelerini, Irak, İran, Türkiye ve Suriye'yi dâhil etmelidir. Konferansa katılacak ülkelerin bazıları ne kadar aynı ülkeler olcaksa da, bu konferans amaç ve gündem olarak Irak'a Komşu Ülkeler toplantılarından farklı olmalıdır.

Toplantılar her yıl bir kez yapılarak kurumsallaşabilir ve eğer ilerleme sağlanabilirse katılımcılar, alt-bölgedeki önemli aktörler arasında işbirliği için gerekli bir aşama olan, daha kalıcı ve yapısal bir işbirliği örgütlenmesi oluşturmayı düşünebilirler. Böyle bir örgüte üyelik, Arap Birliği ya da NATO gibi diğer örgütlere üye olunmasına ya da Mağrip, Mısır ve İsrail'i içine alan kapsamlı bir Orta Doğu platformu oluşturulmasına engel teşkil etmeyecektir. Alt-bölgede işbirliği için yaratılacak bir platform, bir başka platformun varlığını tehlikeye atmayacaktır.

Dış aktörler

ABD ve uluslararası toplum küresel istikrar ve işbirliğinin bölgesel istikrar ve işbirliğine bağlı olduğunun farkına varmalıdır. Fareed Zakaria'nın da The Post-American Word isimli kitabında belirttiği gibi güvenlik ve istikrara katkıda bulunmak için ABD "diğer ülkelerin de yeni düzende paydaş olmalarına izin vermeye istekli olduğunu göstermelidir." Bölgesel bir gücü diğerine karşı kullanmak geçici kazanımlar sağlayabilir; fakat bu yöntem aynı zamanda uzun vadede kimsenin yararına olmayacak, bir düzensizlik, güvensizlik ve gerilim ortamı yaratacaktır.

ABD, İran'daki 1979 İslam devriminden beri bu ülke ile Arap ülkeleri arasındaki rekabeti cesaretlendirmektedir. Bu politika; gerilim, silahlanma yarışı ve İran ve İsrail'de sağcı liderlerin yükselişine neden olmuştur. ABD, İran'ın nükleer programı gibi bölgedeki önemli güvenlik meselelerini tabii ki görmezden gelemez. Ancak Vaşington, Arap müttefikleri ile İran arasında daha fazla diyalogu cesaretlendirici bir tavır sergileyebilir. ABD, Araplar ve İsrail arasındaki barış sürecini desteklemekte, barış sonrası bölgesel bir platform kurmayı amaçlamakta ve bunları tüm tarafların güvenlik endişelerine duyarlılık göstererek yapmaktadır. ABD'nin aynı şekilde Arap

müttefikleri ve İran arasında da uzlaşma sonrası bölgesel bir platform oluşturmak amacıyla temel meseleleri dikkate alan bir yaklaşımla diyalogu teşvik etmesi gerekmektedir. İster uzlaşmayı, ister gerilimi, ister karşılıklı meydan okumayı desteklesin, ABD'nin İran'ın nükleer programı üzerine izlediği politikadan bağımsız olarak alt-bölgedeki iletişimin ve işbirliğinin teşvik edilmesi, İran'ın yürüttüğü politikanın daha ılımlı hale gelmesine ve Tahran'ı saldırgan tavrından vazgeçirmeye yardımcı olacaktır.

ABD Başkanı Barack Obama yönetimi devraldığında İran ile diyalog kurmayı planlamış; fakat bu planlar gerek İran'daki tartışmalı Haziran 2009 seçimleri gerekse İran'ın ABD girişimlerine cevap vermemesi nedeniyle değişmiştir. Yine de Obama yönetimi her ne kadar Tahran'a yaptırımlar uygulamanın yollarını arasa da bu ülke ile diyalog kurmaya hazırdır. Obama, Araplara İsrail ile yakınlaşmaları konusunda baskı yapmakta; fakat Türkiye'ye ve Amerika'nın Arap müttefiklerine İran ile ciddi bir diyalog içine girmeleri konusunda benzer bir baskı yapmamaktadır. Vaşington; Türkiye, Arap dünyasının doğusu ve İran arasında kurulacak diyalogun alt-bölgede istikrarı – ve dolaylı olarak ABD çıkarlarını - teşvik edeceğini anlamalıdır. Türkiye ve Arap ülkeleri İran'ın nükleer silaha sahip olmaması konusunda aynı derecede sert bir tavır sergilemektedir. Bölgesel diyalog bölgedeki gerilimlerin azalmasında, ortak çıkarların keşfinde ve Tahran tarafından daha ılımlı ve daha az kuşkucu politikaların izlenmesinde yardımcı olacaktır. Irak'ın işgali ve çöküşünden sonra İran'ı etkili bir şekilde tecrit etmek ya da çevrelemek zorlaşmıştır; bu nedenle diyalogun ilerletilmesi İran'ın tavrını yumuşatmaya yardımcı olacak ve devletin olumlu ve olumsuz teşvikler kullanılarak riskli adımlar atmasını zorlaştıracaktır.

Daha fazla yakınlaşma zayıflık ya da ödün verme anlamına gelmediği gibi yaptırımlar veya diğer yolların kullanımını da ihtimal dışı bırakmamaktadır. Arap-İsrail meselesi gibi gerilimin defalarca tırmandığı dünyadaki diğer çatışmalarda diyalog ve işbirliği platformlarının kullanımı denenmiştir.

Özellikle Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan gibi diğer dış aktörler alt-bölgede işbirliği ve istikrarın sağlanması için daha fazla ilgi göstermelidir. Bu ülkeler İran'ın nükleer silaha sahip olmasına karşı çıkmaktadır ve enerji naklini engelleyecek silahlı bir çatışmadan büyük ölçüde zarar göreceklerdir. Ayrıca bu ülkeler bölgede ABD'nin askeri varlığını daha az görmekten mutluluk duyacaklardır. Birçoğu yakın gelecekte bölgede ABD'nin askeri varlığını silmenin imkânsızlığını anlamaktadır. Fakat uluslararası kabul görmüş parametreler ışığında bölgesel işbirliğinin artırılması (örneğin İran nükleer krizi ile ilgili olarak) bu yönde mesafe kat edilmesini sağlayacaktır. Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan; bölgedeki aktörleri diyalog ve işbirliğini artırmaları, Vaşington'u ise Körfez bölgesinde alışlagelmiş şekilde yoğun asker bulundurmaktan vazgeçmesi, bir anlamda mevcut politikanın ötesine geçmesi için cesaretlendirmelidir.

KAYNAKÇA

Mustafa Aydın ve Damla Aras, «Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With Iran, Iraq, and Syria,» *Arab Studies Quarterly*, cilt. 27, sayı. 1 ve 2, (Kış - Bahar 2005).

Anoush Ehteshami, «Competing Powerbrokers of the Middle East: Iran and Saudi Arabia,» *Emirates Occasional Papers Series* sayı. 67 (Abu Dhabi: Emirates Center for Strategic Studies and Research), 2008.

Mehran Kamrava, «Iran's Regional Foreign and Security Policies in the Persian Gulf,» *Center for International and Regional Studies'de, The International Relations of the Gulf—Summary Report* (Doha, Qatar: Georgetown University School of Foreign Service in Qatar, 2009).

Louise Fawcett and Andrew Hurrell, der. *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order* (New York: Oxford University Press, 1995).

Fred H. Lawson, *Constructing International Relations in the Arab World* (Palo Alto, California: Stanford University Press, 2006).

James Lindsay ve Ray Takeyh, «After Iran Gets the Bomb,» *Foreign Affairs*, cilt. 89, sayı. 2, (Mart/Nisan 2010), s. 33–49.

Marina Ottaway, «Iran, the United States, and the Gulf: The Elusive Regional Policy,» *Carnegie Yayınları* sayı. 105 (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, Middle East Program), 2009.

Nimrod Raphaeli, «The Growing Economic Relations between Iran and Turkey,» *Araştırma ve Analiz* sayı. 414 (Washington, D.C.: Middle East Media Research Institute), 2008.

Kristian Ulrichsen, «Gulf Security: Changing Internal and External Dynamics,» ön makale (London: London School of Economics, The Centre for the Study of Global Governance, Kuwait Programme on Development, Governance and Globalization in the Gulf States), 2009.

Fareed Zakaria, *The Post-American World* (New York: W.W. Norton & Company Inc., 2008).

NOTLAR

1. Bu makalede «bölge» derken Arap ülkeleri, İsrail, Türkiye ve İran'ın oluşturduğunu düşündüğüm Orta Doğu'yu kastediyorum. «Alt-bölge» ifadesini ise Türkiye, İran, Suriye, Irak ve Körfez ülkelerini dâhil ettiğim Orta Doğu'nun doğusundan bahsederken kullanıyorum.
 2. James M. Lindsay ve Ray Takveh, «After Iran Gets the Bomb», *Foreign Affairs*, cilt. 89, sayı. 2, (Mart/Nisan 2010), s. 49.
 3. Bölgeselciliğe doğru küresel trendler ve Orta Doğu'da bölgeselciliğin yakın geçmişi hakkında fevkalade bir çalışma için bkz. Louise Fawcett ve Andrew Hurrell, haz. *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, New York: Oxford University Press, 1995.
 4. Uri Dadush, «Regionalism and the Gulf Countries», Emirates Center for Strategic Studies and Research'te sunum, 2009.
 5. Veriler 2008 yılına aittir, Dünya Bankası «Dünya Kalkınma Göstergeleri, Nisan 2010» dan alınmıştır.
 6. Resmi açıklamalardan ve haber raporlarından derlenmiştir.
 7. Nimrod Raphaeli, «The Growing Economic Relations Between Iran and Turkey,» Araştırma & Analiz sayı. 414, (Washington, D.C: Middle East Media Research Institute), 2008.
 8. Habib Shaikh, «Plan to Link Mecca with Ankara Through Rail Line Gets a Fresh Boost,» *Khaleej Times*, 6 Şubat 2009.
 9. Körfez'e dair İran tehdidi hakkında bir tartışma için bkz. Kristian Ulrichsen, «Gulf Security: Changing Internal and External Dynamics» çalışma makalesi, London: London School of Economics, The Centre for the Study of Global Governance, Kuwait Programme on Development, Governance and Globalization in the Gulf States, 2009, s. 13.
 10. Ian Black, «Bahrain Calls for New Regional Organisation With Israel,» *Guardian*, 1 Ekim 2008.
 11. Joschka Fischer, «The Emerging 'New Middle East,'» *Project Syndicate*, 30 Nisan 2008, <http://www.project-syndicate.org/commentary/fischer25/English>.
 12. Fareed Zakaria, *The Post-American World* (New York: W.W. Norton & Company Inc. 2008), s. 44.
- a. Orijinal metinde «the Levant» olarak geçen bölge burada «Akdeniz'in doğusu» olarak çevrilmiştir. (Ç.N.)
 - b. Orijinal metinde «the Arab east» olarak referans verilen bölge burada «Arap dünyasının doğusu» olarak çevrilmiştir. (Ç.N.)
 - c. Orijinal metinde «Trucial states» olarak referans verilen bölge burada «Mütareke Kıyısı» olarak çevrilmiştir. (Ç.N.)

Carnegie Vakfı Hakkında

Carnegie Uluslararası Barış Vakfı (Carnegie Endowment for International Peace), ülkeler arasında işbirliğini ilerletme hedefine bağlı, Amerika Birleşik Devletleri'nin aktif uluslararası katılımını destekleyen, kâr amaçlı olmayan özel bir kuruluştur. 1910'da kurulan Vakıf, partiler üstü bir siyaset gütmekte ve somut sonuçlar elde etme hedefi taşımaktadır. Bir asırlık "küresel değişimle beraber kendini değiştirme" felsefesine sadık kalan Carnegie Uluslararası Barış Vakfı, sahip olduğu rol ve görev konusunda bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Carnegie, kendisini uluslararası meseleleri çalışan yerel bir düşünce kuruluşundan ilk gerçek çokuluslu –zamanla küresel- düşünce kuruluşuna dönüştürme amacındadır. Vakıf, Vaşington ve Moskova'daki merkezlerine Pekin, Beyrut ve Brüksel ofislerini de eklemiştir. Bu beş coğrafyadan ikisi dünyayı yöneten merkezler oldukları; diğer üçü ise izledikleri siyasi süreçler ve uluslararası politikaları ile küresel barışı ve ekonomik ilerlemeyi etkileme olasılıkları en fazla olan üç yer oldukları için seçilmişlerdir.

TESEV Hakkında

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) bağımsız bir sivil toplum örgütü olarak, Türkiye'nin acil çözüm bekleyen sosyal, kültürel, politik ve ekonomik sorunları üzerine çalışmalar yürütür. 1994 yılında bir düşünce üretim merkezi olarak kurulan TESEV, Türkiye'de politika eksenli diyalog ve araştırma kanallarını kullanarak bilimsel çalışmalara dayalı bulgular ile politika yapım süreci arasında bir köprü görevi görmek amacıyla kurulmuştur.

TESEV Dış Politika Programı, Türkiye dış politikasının çözümsüz kalmış sorunlarının çözüm sürecine katkıda bulunmayı, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecini desteklemeyi ve Türkiye'nin bölgesel ve küresel pozisyonunun tanımlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Dış Politika Programı çalışmalarını Avrupa Birliği, Kıbrıs, Orta Doğu ve Ermenistan olmak üzere dört ana konu başlığı altında gerçekleştirmektedir.

TESEV Dış Politika Programı Yayınları

2010

Assessing the Rapprochement Process (Aybars Görgülü, Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan)

Yeniden Hız Kazanırken: İspanya'nın Dönem Başkanlığı'nda Türkiye (Deniz Devrim, Jonathan Levack, Eduard Soler i Lecha)

Arap Dünyasında Türkiye Algısı (Meliha Altunışık)

Orta Doğu'da Türkiye Algısı (Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu, Sabiha Senyücel Gündoğar)

2009

Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Toplumsal Cinsiyet Enstitüsü için Fizibilite Raporu (TESEV Yayınları)

Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası: Türkiye Nereye Ait? (Sabiha Senyücel Gündoğar, Ceren Zeynep Ak, Paul Luif)

Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Kısır Döngüyü Kırma (Aybars Görgülü, Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan, Sabiha Senyücel Gündoğar)

2008

A Promise to Keep: Time to End the International Isolation of the Turkish Cypriots (Marcel Brus, Mensur Akgün, Steven Blockmans, Sylvia Tiryaki, Theo Van Den Hoogen, Wybe Douma)

Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü (Aybars Görgülü)

Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri (Umut Özkırmırlı)

2007

Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları (Meliha Benli Altunışık)

2006

AB'nin Türkiye ile İlişkilerinde Kant'ı Aramak (Senem Aydın)

Carnegie Yayınları

Carnegie Orta Doğu Merkezi Yayınları

2010

Building Cooperation in the Eastern Middle East (Paul Salem)

Trading High Unemployment for Bad Jobs: Employment Challenges in the Maghreb (L. Achy)

Sovereign Wealth Funds and the Santiago Principles: Where Do They Stand? (S. Behrendt)

The Arab State: Assisting or Obstructing Development? (P. Salem)

From Violence to Moderation: Al-Jama'a al-Islamiya and al-Jihad

(A. Hamzawy and S. Grebowski)

The Egyptian Muslim Brotherhood: Islamist Participation in a Closing Political Environment

(A. Hamzawy and N. J. Brown)

2009

Between Government and Opposition: The Case of the Yemeni Congregation for Reform

(A. Hamzawy)

"Fixing Broken Windows": Security Sector Reform in Palestine, Lebanon, and Yemen

(Y. Sayigh)

Managing Arab Sovereign Wealth in Turbulent Times — and Beyond

(S. Behrendt and B. Kodmani, eds.)

The Oil Boom in the GCC Countries, 2002–2008: Old Challenges, Changing Dynamics

(I. Saif)

European Conflict Management in the Middle East: Toward a More Effective Approach

(M. Asseburg)

2008

In the Shadow of the Brothers: The Women of the Egyptian Muslim Brotherhood

(O. Abdel-Latif)

When Money Talks: Arab Sovereign Wealth Funds in the Global Public Policy Discourse

(S. Behrendt)

Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism (O. Taspınar)

The Middle East: Evolution of a Broken Regional Order (P. Salem)

EU and U.S. Free Trade Agreements in the Middle East and North Africa (R. al Khouri)

Carnegie yayınlarının tamamına «<http://www.CarnegieEndowment.org/pubs>» adresinden ulaşabilirsiniz.